

AZ ERDÉLYI ROMÁN ÉRTELMISÉG ESZMEVILÁGA A XIX. SZÁZADBAN*

Az első erdélyi román értelmiségi elemek a XVIII. században legnagyobb részben görög-katolikus papok és a magyar nemességgel rendelkező hivatalnokok voltak. A nemzetiségi öntudatnak ők voltak a tulajdonképpeni kifejlesztői és képviselői. Figyelemreméltó, hogy a görög-keleti egyház tagjai lényegesen csekélyebb szerepet játszottak a folyamat kezdeteiben.

Míg a XVIII. században az értelmiség nagy többségét a papság képviselte, a XIX. században, főleg ennek második felében egyre nagyobb szerephez jutott a világi foglalkozású értelmiségiek rétege. A század vége felé az egyház és a papság egyenesen háttérbe szorult, s a románság vezetését ügyvédekből, orvosokból, újságírókból és más szabadfoglalkozású értelmiségiekből álló réteg vette a kezébe. E réteg tagjai természetesen összehasonlíthatatlanul kedvezőbb helyzetben voltak, mint a román intelligencia első szerény képviselői.

A román értelmiség első képviselőit anyagiakban és szellemiekben egyaránt nagy szegénység jellemezte. A román papság többségének műveltsége a XVIII. század végén és a XIX. század elején alig terjedt túl az írás-olvasás ismeretén, azonban az akkori román viszonyok között már ez a tény is eléggé jelentős volt: egy 1762-ből származó adat szerint a románoknak akkor 2250 gör. kat. és 1365 gör. kel. vallású papjuk volt.¹ A két egyházhoz tartozó papok között azonban még

* A címben szereplő »erdélyi román értelmiségen« a történelmi Magyarország területén élő összes románok értelmiségi rétegét értem, tehát a történelmi Erdélyen kívül a temesi és ú. n. partiumi területek román értelmiségét is.

¹ I. Lupaș: *Istoria bisericească a Românilor ardeleni*. Nagyszeben-Sibiiu, 1918. 123 és 159.

írástudatlanok is voltak, mert – amint Rall tábornok 1777-ben jelentette – a gör. kat. és gör. kel. papoknál gyakran hiányzott az a felkészültség és tudomány, mely a papi hivatáshoz szükséges.¹ Ugyancsak e forrásból tudjuk, hogy a román papok között egyenesen tudós embereknek számítottak azok, akik írni-olvasni tudtak.

Mégis a gör. katolikus papok aránylag műveltebbek voltak, mint gör. keleti kartársaik. E különbség egyik legfőbb okát bizonyára a gör. kat. iskolák felállításában találhatjuk meg. A balázsfalvi gör. kat. iskolákat 1754-ben alapították s ettől fogva azok a magyarországi román közművelődés központjai lettek. A román gör. kat. egyház vezetősége a balázsfalvi papképző szemináriumban gondoskodott papjai kiképzéséről. A kiképzés a XIX. század elején két és fél évig tartott. A kiválóbb képességű papjelölteket gyakran Rómába vagy Bécsbe küldték tanulmányaik befejezésére. Ezekből a kiválóbb gör. kat. papjelöltekből kerültek ki az ú. n. »erdélyi iskola« megalapítói: Klein Sámuel (romános nevén Samuil Micu), Şincai György és Maior Péter, akik valóban a román nemzeti öntudat első ébresztgetői voltak. A XIX. század első felében megerősödő román értelmiség eszmevilágát elsősorban ezek a tudományos érdeklődésű gör. kat. papok határozták meg, különösen Maior Péter, aki 1812-ben Budán megjelent könyvével – »Istoria pentru începutulu Româniloru în Dacia« – maradandó hatást keltett. Az 1830-as évek öntudatos román intellektueljeinek nemzeti eszmevilágát a Maior könyvében kifejtett gondolatok töltötték be. E gondolatok közül kettő volt lényeges: az erdélyi románok a római világbirodalom megteremtőinek, a rómaiaknak leszármazottai – és e mellett ők az őslakók az egykori Dácia területén. A kolozsvári magyar iskolákban tanuló román ifjak az 1820-as évek végén ismerték meg Maior könyvét, melyet a Kolozsváron élő Ramonţai Simon orvos ajándékozott a jobb előmenetelű román fiataloknak. A könyv hatása döntő volt az ifjak gondolkozásának kialakulására. »Közülük egyik – írta később Bariţiu – magyarra fordította Maior könyvét; a többiek pedig áttüzesedtek azoktól az ismeretektől, amelyeket a könyv, mint valami orákulum feltárt előttük a román nemzet származásáról és egész történetéről.«² A római eredet tudata országszerte hasonló hatással volt a román értelmiségre és annak eszmevilágára. Bojánca Damaschin táblai jegyző

¹ I. m. 163.

² G. Bariţiu: *Părţi alese din Istori'a Transilvaniei*. Sibiu, 1889. I, 614.

az 1829 elején Budán újból megjelent »Biblioteca Românească« című folyóiratban szinte azonos módon mutatott rá e lelkiállapotra. »Mióta tudatosan tekintek a román nemzetre és helyzetére – írta a római történelemről szóló tanulmánya bevezetésében – szívemben kiolthatatlan tűz hevít népem eredetének, vérének, nagyságának és erényeinek kutatására.«¹

Természetesen a 30-as években ez a lelkiállapot csak a román értelmiség műveltebb tagjait jellemezte. Az értelmiségi osztály számszerint ekkor már nagyobb volt, de műveltsége az értelmiségiek többségénél csak igen kevésbé növekedett. Műveltségben még mindig a gör. kat. papság vezetett. De már a gör. kel. papság kiképzésére is felállították az első papi szemináriumokat. 1811-ben nyílt meg a szebeni, 1812-ben az aradi és verseci gör. kel. papi szeminárium. Mivel azonban a papjelöltek kiképzési ideje hat hónap volt² és a tanítóké hat hét, műveltségük bizonyára nem versenyezhetett a két és fél évig képzett görög-katolikusok műveltségével. Ez utóbbiak művelődési lehetőségei 1833-ban még jobban megnövekedtek, midőn Lemeni János, az akkor választott magyarbarát balázsfalvi püspök a papi szeminárium kiképzési idejét négy évre emelte fel. A görög-keleti egyház papjai tehát műveltségben szükségképpen messze elmaradtak gör. kat. kortársaik mögött. Volt is panasz rengeteg e miatt. Moga Vazul román ortodox püspök 1811 aug. 10-én kiadott pásztorlevelében nyomatékosan intette papjait arra, hogy prédikáljanak is, mert a kereszteléssel, esketéssel és temetéssel nem elégedhet meg a lelkiismeretes pap.³ A szemináriumok felállításával csak részben javult a helyzet, mert a rövid kiképzési idő nem volt elegendő az igazi papi lelkület kialakulására. Mikor több mint negyven év múlva Şaguna András, a román ortodox egyház későbbi híres érseke Szebenbe került, a román ortodox papok nagy részét siralmas helyzetben találta; a papok országszerte részegeskedtek és hivatásukat elhanyagolták.⁴ Şaguna első intézkedése az volt, hogy a papképzés idejét hat hónapról egy évre emelte fel. De ez csak a később kiképzett papok műveltségét emelte némi mértékben. A már akkor szolgáló papok műveltségére jellemző az a Lupaş idézte körlevél, melyet Şaguna 1849 szeptember 22-iki kelettel intézett

¹ I. Lupaş: *Contribuţiuni la istoria ziaristiceii româneşti ardeleni*. Sibiu, 1926. 44.

² Lupaş: *Istoria bisericească* 156, 159.

³ Ugyanott 154.

⁴ I. h. 178.

a rendelkezése alatt élő román ortodox esperesekhez. A püspök e körlevélben utasította espereseit, hogy vigyázzanak az alsóbb papság viselkedésére, a papok »viseljenek papi hivatásukhoz illő öltözetet s járjanak megmosakodva és megfésülködve, bárhova mennek és bárhol is mutatkoznak«. Az ortodox papság műveltsége csak mintegy két évtized múlva kezdett a gör. kat. papság műveltségének színvonalára emelkedni. Şaguna állandó ellenőrzése lassankint eredménnyel járt. De leginkább hozzájárult a műveltség növeléséhez az ortodox papság kiképzési idejének három évre való felemelése. Ez 1862-ben történt, s ettől kezdve az ortodox papság is nagyobb szerephez jutott a román-ság vezetésében.

A XIX. század első fele azonban még a kétségtelen gör. kat. fölény jegyében telt el. A román intelligencia vezetői túlnyomórészt gör. kat., papi végzettségű emberek voltak. Bariţiu és Bărnuţiu, az akkori idők két legnagyobb hatású román vezető-egyénisége gör. kat. pap, később balázsfalvi szemináriumi tanár volt. Bariţiu innen ment Brassóba iskolaigazgatónak, hogy később az 1838-ben megalapított »Gazeta (eredetileg Gazieta) de Transilvania« c. politikai hetilap főszerkesztője legyen.¹ Bátran megállapíthatjuk tehát, hogy e korszakban a magyarországi román intelligencia irányítói és gondolkozásának, eszmevilágának meghatározói a gör. katolikusok voltak. Bariţiu becslése szerint a 40-es évek elején Magyarországon – Erdélyt is ideértve – az írni-olvasni tudó románok száma tízezer körül volt. A görög-katolikusoknak 1345 papjuk volt, köztük 63 esperes. Balázsfalván 7 kanonok, 18 tanár, 5 szerzetes, 53 teológus és 16 végzett teológus élt. A görög-keleti egyháznak ugyanakkor körülbelül 1200 papja volt. Ezt az egyházi értelmiséget – mely ekkor tulajdonképpen vezetőréteg volt – kiegészítették a határövezetek írástudó románjai, vámtisztek, kereskedők, a szászvidéken élő műveltebb gazdák, bányatulajdonosok, diákok,² stb.

A »Gazeta« megjelenése előtt a magyarországi és erdélyi román-ságnak nem lévén semmiféle újságja, e vezető réteg eszmevilágát természetesen nem lehet pontosan megismerni. Meg kell elégednünk azzal, amit egyik-másik román központ életéről, az ott lakók gondolkozásáról tudunk. Mindezekből vázlatosan összeállíthatjuk azokat a vonásokat, melyek az 1830-as évek közepén a Gazeta megjelenése

¹ Biró S.: *A Tribuna és a magyarországi román közvélemény*. Kolozsvár, 1941. 8 k.

² Bariţiu: i. m. II, 70–71.

előtt jellemezték a román értelmiség öntudatosan gondolkozó tagjainak eszmevilágát.

Ezt a világot, amint már láttuk, a Maior Péter könyvéből kiáradó gondolatok határozták meg. A római eredet és román történelmi folytonosság nagy hatást ébresztő gondolatai megindították a műveltebb román értelmiség nemzeti öntudatának kialakulási és megerősödési folyamatát. Nem tudjuk, mennyien olvashatták Maior könyvét. De ha Bariþiu nyomán tízezerre tesszük az akkor Magyarország és Erdély területén élő, írástudó románok számát és ezt összevetjük azoknak a magyarországi és erdélyi román előfizetőknek számával, akik Karkaleki »Biblioteca Românească« című budai folyóiratát előfizetésükkel támogatták, eléggé megbízható következtetésre juthatunk. 1829-ben Karkaleki folyóiratának 318 erdélyi és magyarországi előfizetője volt¹. Tizenhárom évvel később, 1842-ben a már közismert »Gazeta Transilvaniei« című politikai hetilapot majdnem ugyanennyi, pontosan 321 magyarországi és erdélyi román előfizető támogatta.² Ebben az időben tehát valószínűleg 300–350 körül lehetett az állandóan olvasó és gondolkozó román értelmiségiek száma. Nem éppen nagy szám, de a körülményekhez képest mégis tekintélyes. Maior könyvét tehát legjobb esetben 350–400 román olvashatta. De eszméi minden tudományos apparátustól megfosztva és szinte pusztá jelszóvá süllyedve bizonyára nagyobb számú román értelmiségi előtt ismeretesebbé váltak. A római eredetből következő romantikus lelkesedés, ébredő nemzeti öntudat, büszkeség és más népekkel szemben kialakulni kezdő bizonyos fölényérzet, a Kárpátokon túli románsággal való történelmi és sorsközösség itt-ott felbukkanó tudata – íme e mintegy 400 főnyi vezető román értelmiség eszmevilágának főbb vonásai. Ez eszmék mellett már öntudatos nemzeti vágyak és akarások jelentkeztek, melyek a román történelem alaposabb ismeretére és csakhamar a román nyelv művelésére irányultak.

Milyen viszony volt e román eszmevilág és az akkori magyarság eszméi, törekvései között? Megvolt-e már az egyes román történetíróktól később annyit hangoztatott, az állítólagos magyar elnyomás miatt kialakult magyar-román feszültség? A történeti források tagadó feleletet adnak e kérdésre. A magyarság reformtörekvéseit a román értelmiség többsége élénk érdeklődéssel és rokonszenvvel kísérte. Széchenyi István anyagilag

¹ Lupaş: *Contribuþiuni* 40 kk.

² Biró: i. m. 12.

támogatta az első román folyóiratot, Karkaleki vállalkozását,¹ a román fiatalok pedig magyar és román iskolákban egyaránt lelkesedve olvasta Széchenyi, Wesselényi és más magyar reformférfiak írásait. A román értelmiség tekintélyes része minden külső kényszer nélkül, a magyarsággal való jóviszony érdekében és magyar rokonszenvének jeléül *szívesen tanulta* és használta a magyar nyelvet. A legjelentősebb román központban, Balázsfalván már az 1820-as évek vége felé egyenesen divat volt a román ifjak között a magyar nyelv használata, pedig az iskolákban előírás szerint a latin nyelvet kellett használni, s a magyar nyelv használatára vonatkozó, 1842-ben előterjesztett törvénytervezet ekkor még egyetlen erdélyi politikusnak sem jutott eszébe. A balázsfalvi egyházi körökben érvényesülő magyar szellemet a világháború után Bogdan-Duică román irodalomtörténész egyenesen »Balázsfalva elmagyarosodása« címmel ismertette.² A magyar nyelv használata a papképző szemináriumban már Bobb püspök kormányzása alatt megkezdődött. Barițiu szerint először azok a papjelöltek társalogtak egymás között magyarul, akik Kolozsváron vagy más városban lévő magyar iskolákban tanultak s mire a balázsfalvi román papképzőbe kerültek, románul már nagyon rosszul beszéltek. Az ilyenek a cirillbetűs könyveket nem is tudták elolvasni. Ezért a szemináriumban inkább magyarul, mint románul beszéltek. De a magyar nyelvet nemcsak a papjelöltek használták. A Bobb püspök halála után megválasztott új gör. kat. román püspök, Lemeni János is gyakran beszélt magyarul. Elődjét a balázsfalvi templomban magyar nyelvű beszéddel temette el. A magyar beszéd »betegsége« (morbulu – amint Barițiu írja) a külső papság között is kezdett elterjedni.³ A püspökhöz folyamodó románok – papok és mások egyaránt – gyakran magyar nyelvű kéréseket adtak be, egyes esperesek pedig magyarul kezdték vezetni egyházi jegyzőkönyveiket. Lemeni a kormányhatóságokkal magyar nyelven levelezett; szebeni kartársá, Moga püspök pedig szintén így járt el, nem gondolván arra, hogy akad román, aki száz év múlva eljárását intellektuális jelentéktelenségnek (nulitate intelectuală) fogja minősíteni.⁴ A román történetírók jó része a később kialakult magyarellenes román szemlélet alapján Lemeni

¹ Lupaș: i. m. 47–48. A »Biblioteca Românească« követendő példaként emlékezett meg Széchenyinek a Magyar Tudományos Akadémia megalapításakor tanúsított bőkezűségéről.

² G, Bogdan-Duică: *Viața și ideile lui Simion Bărnuțiu*. București, 1924. 47 kk.

³ Barițiu: i. m. I, 613–614.

⁴ Bogdan-Duică: i. m. 48.

magatartását árulásnak minősíti s a püspököt és a hozzá hasonló románokat a magyar kormány bérenceinek tekinti. Pedig Lemeni jó román volt, aki ha népe érdekeit veszélyeztetve látta, bátran kiállt azok védelmében magyarok és szászok ellen egyaránt. Így pl. 1842-ben Moga püspökkel közösen a szászok túlkapásai ellen tett panaszt az országgyűlésen; ugyanazon évben pedig a császárhoz küldte el a balázsfalvi konzisztórium tiltakozását az erdélyi országgyűlésen a magyar nyelv használatáról előterjesztett törvényjavaslat ellen. Lemeni ez alkalommal kifejtette, hogy ő nem ellensége a magyar nyelvhasználatnak. Nem ellenzi, hogy a papjai magyarul tanuljanak, hogy a hivatalos levelezés magyarul történjék s hogy a törvényeket magyar nyelven szerkesszék, de az iskolákban maradjon meg a román nyelv. Ezt nem a magyar nyelvvel szemben érzett ellenséges érzésből kívánja. Hiszen előmozdította papjai magyar tanulását s a végén alig volt olyan papja, aki magyarul ne tudott volna. De ez nem jelenti azt, hogy a román papok »magyarul tanulván elmagyarosodjanak«. Ezt csak elméletileg lehet így elképzelni, mert – amint bécsi megbízottjának írta – »tettleg kivinni lehetetlen, – aki Erdélyt ismeri – mert többen vagyunk, mint összesen a három nemzet«.¹

Lemeni tehát jó román minőségében tartotta szükségesnek a magyarsággal való jó viszonyt és a magyar nyelv megtanulását. Azt sem lehet állítani, mintha erőszakolta volna a magyar nyelv használatát az ez ellen tiltakozó román papok között. Lemeni népszerű volt a papság többsége előtt. Az 1832 május 15-én tartott választó-zsinaton első helyen jelölték püspöknek 179 szavazattal 33 ellenében.² Mikor pedig 1848-ban személyes ellensége, Bărnuțiu áskálódása miatt Puchner tábornok lemondatta és kolostorba száműzte, egykori papjai és esperesei több ízben próbálkoztak a kiszabadításával. A nagyváradi gör. kat. román püspökség román történetírója szerint »a papság túlnyomó többsége és a káptalan egész lelkükből kívánták, hogy szeretett pásztoruk (Lemeni) visszatérjen püspöki székébe. A káptalan két tagját küldte, a papság nevében pedig néhány esperes ment el a szebeni kormányzóhoz, hogy a püspök kiszabadítását kérelmezzék. Azonban ígéreteken kívül más eredmény nem lévén, írásban ismételték meg kérésüket«.³

¹ Vö. Suciu C. cikkével (*Cultura Creștină*, 1925 ápr., 129–131).

² C. Diaconovich: *Enciclopedia Română* III, 79.

³ I. Radu: *Istoria Diecezei Române Unite a Orășii-Mari*. Oradea, 1930, 137.

Ezek a tények világosan beszélnek. Lemeni magyarbarát magartása tehát nem volt népszerűtlen dolog sem az 1830-as, sem a 40-es években. Papjainak többsége nem vette tőle rossz néven a magyar államnyelv kérdésében tanúsított felfogását, pedig a püspök egyenesen előmozdította, sőt megkívánta papjaitól a magyar nyelv tudását. A román értelmiség legjelentősebb rétege, a gör. kat. papság a maga eszmevilágában ekkor még nem fordult volt szembe a magyar eszmével és az ezeket képviselő magyarsággal. Ez a helyzet a negyvenes évek elején változott meg, amikor a román szellemi élet egyes képviselői határozottan szembefordultak a magyarság eszméivel.

1838 március 12-én Brassóban megjelent Barițiu György szerkesztésében az első román politikai hetilap, a »Gazeta de Transilvania«. Ettől fogva sokáig ez a lap és »Foaie pentru minte, inimă și literatură« című irodalmi melléklete volt az erdélyi és magyarországi román értelmiség eszmevilágának formálója. Az újonnan alapított román lapok első két évfolyama a román eszmevilág fokozatos kibővüléséről tanúskodik. A már ismert román nemzeti eszmék a lapok hasábjain határozottabb és mélyebb értelmet kapnak. A lapok harcolnak a román nyelv és irodalom gazdagításáért, mert, amint Barițiu írja, ez a legkönnyebb és legrövidebb út »egy nemzet újjászületéséhez«. Ezért a román nyelvnek és irodalomnak szabad fejlődést kell biztosítani, különben a sötétségtől nem lehet a román népet megszabadítani. De a román nyelv és irodalom fejlesztése csak a Kárpátokon túl élő románság íróinak és tudósainak együttes összefogásával képzelhető el. A »Gazeta« és »Foaia« tehát sűrűn közölt cikket és verseket havasalföldi és moldvai román íróktól. Azaz a két lap olvasói előtt kiszélesítette a román szellemi világ látóhatárát. Ez most egyre inkább magában foglalta a más országokban élő románokat is. A Barițiu lapjaiból az erdélyi és magyarországi románok megismerhették a Havasalföldön élő román írók eszméit, alkotásait s az ott megjelenő román újságokat: a »Curierul Românesc«-et, az »Albina Românească«-t, valamint a Kogălniceanu Mihály történetíró szerkesztette »Dacia Literară« című folyóiratot. Ezek valamennyien a román nacionalizmust ébresztették és táplálták, sőt a Kogălniceanu folyóirata címét is úgy tekinthetjük, mint amely a román szellemi egységet akarta kifejezni. Valamennyi lapban központi helyet foglalt el a római eredet büszke tudata és az ebből következő román kötelességek eszméje. »Legyünk méltók a rómaiakhoz, azoknak erényeihez, akiknek nevét hordozzuk, nyelvét beszéljük és szokásait örizzük« – írta Barițiu már 1840-ben.

Ezek a gondolatok jellemezték a román értelmiség egy részének a »Gazeta« és a »Foaia« hasábjain visszatükröződő eszmevilágát. A fenti gondolatokhoz 1842-ben egy új és a magyar-román viszony szempontjából döntő jelentőségű eszme kapcsolódott: a magyarok politikailag meg akarják semmisíteni a románokat. A magyarok és románok között tehát kibékíthetetlen nemzeti ellentét van.¹

A magyar-román nemzeti ellentét e gondolatának első kifejtésére az erdélyi országgyűlésen 1842-ben előterjesztett ama törvényjavaslat szolgáltatót okot, melyet az erdélyi rendek a magyar nyelv kötelező használatáról dolgoztak ki. A javaslat a magyar nyelvet Erdély hivatalos nyelvének minősítette. Kimondta a magyar nyelvhasználat kötelezettségét a törvények szerkesztésében, a kormány- és törvényhatóságok ügyvitelében, egymásközi érintkezésében, az iskolai tanításban és egyházi anyakönyvvezetésben, valamint az egyházak hivatalos érintkezésében. A szász egyházi és iskolai életben továbbra is meghagyta az addigi jogokat. A többi nem-magyar anyanyelvű egyházak 10 évi határidő múlva kötelesek a magyar nyelvhasználatra áttérni.

E javaslat ellen szász és román részről határozottan tiltakoztak. A román tiltakozás egyrészt a balászfalvi konzisztórium részéről hangzott el – azt terjesztette fel Lemeni püspök a császárhoz – másrészt Barițiu adott hangot annak a »Foaia« 1842, 9–11. számaiban. »A románok és a magyarizmus« című tanulmányában részletesen kifejtette a nyelvkérdésben megnyilvánuló magyar-román ellentétet. Szerinte a benyújtott törvényjavaslat célja a román nemzetiség megsemmisítése. Eddig a románságot nagy száma mellett nemzeti értékei, főleg »édes és tetszetős« nyelve, továbbá egyházai tartották meg. Ma ezt a nyelvet és nemzetiséget akarják bántani. Aki azonban ezt cselekszi, az a vallást is megbántja. De megbántja az összes románokat is, hiszen az erdélyi románok és Moldva-Havasalföld románjai között »szoros nemzeti és vallásos érintkezés van«, s amíg moldvai és havasalföldi románok lesznek, addig az erdélyi románok nemzetisége is biztosítva van. 1842-ben már nem lehet egy népet elnemzetietleníteni. A román népet sem, mert egészségesebb, mint a magyarok gondolják. Ez a román nép 1730 éven át nemzetiségét tisztábban megőrizte, mint a magyar. A román nép száma egyenlő a magyaréval. A fejedelemségek román népe egységesebb, mint a magyar nép. Szerinte a magyarság ereje jobban meg van osztva, mint a románoké. Egyházilag pl. a magyarok

¹ Barițiu: *Studii și articole* (Lupaș J. előszavával). Sibiu, 1892. 19 kk.

négy szektára oszlanak, ellenben a fejedelemségek románjai egyetlen valláshoz tartoznak, az erdélyiek pedig kettőhöz.¹

A nyelvkérdésben egymással szembeforduló magyar és román eszmevilágot vizsgálva érdekes megállapításra jutunk. Az erdélyi magyar rendektől bizonyára meggondolatlan, apolitikus cselekedet volt a nyelvhasználati törvényjavaslat előterjesztése. De két körülmény enyhíti hibájukat. Egyik a románok addigi magatartása, különösen a már ismertetett gör. kat. papságé. A magyarság vezetői nem számíthattak a románság nehezítésére, hiszen, amint láttuk, a román püspökök és papok már az 1820-as évek végén saját jószántukból magyarul kezdtek levelezni a hatóságokkal; Balázsfalván a szemináriumban magyarul beszéltek és egyes papok az egyházi ügyvitelbe is bevezették a magyar nyelvet. Érthető tehát a magyarság vezetőinek elgondolása a magyar nyelv jogairól, annál is inkább, mivel a maguk földjén a szászok is hasonló módon gondolkodtak. Itt a másik enyhítő körülmény. Mikor Moga Vazul gör. keleti püspök 1837-ben azt kérte az erdélyi országgyűlésen, hogy a szász területen élő románokat politikailag egyenjogúsítsák, vegyék be a céhekbe és hivatalokba, a szászok e kérés teljesítését az asszimilációtól tették függővé, azt felelték, hogy ha a románok hivatalt akarnak, akkor előbb asszimilálódjanak műveltségben és nyelvben a szászokhoz, azaz legyenek szászokká. És – mintegy nyomatékképpen – a szászok még figyelmeztették a románokat: ne tekintsék magukat egy szomszéd állam lakóinak, melynek más érdekei vannak.²

A Barițiu-tól kifejtett román gondolatmenetben volt egy megállapítás, melyet a magyarság vezetőinek nagyobb figyelemben kellett volna részesíteniök. Ez a megállapítás az erdélyi románságnak a Moldva-Havasalföld románjaival való »szoros nemzeti és vallási érintkezését« jelentette be. A szászok 1837-i, előbb említett figyelmeztetése ugyancsak erre a tényre célzott. Úgy látszik, a szászok jobban ismerték a Kárpátokon túli románságnak az erdélyiekkel való összeköttetéseit, mint a magyarok, akiket pedig ez a meglehetősen rejtegetett összeköttetés sokkal inkább fenyegetett. Erről az összeköttetésről a világháború után olyan adatok jutottak napvilágra, melyek alapján bizton megállapíthatjuk: a román eszmevilágnak a magyarral való szembefordulása nagyrészt egy külső tényező, a havasalföldi irredentizmus megszületése és hatása alatt következett be. Barițiu magatartását, a magyar törekvésekkel való szembefordulását s valószínűleg a balázsfalvi konzisz-

¹ Részletesen idézi Biró S.: i. m. 13–14.

² Bogdan-Duică: i. m. 43.

tórium tiltakozását is a havasalföldi románság befolyása határozta meg. Az erdélyi románság eme vezetőinek fent ismertetett eszmevilága tehát nem volt egészen belföldi eredetű, hanem részben külföldi, havasalföldi hatásokra vezethető vissza.

Barițiu-tól tudjuk, hogy a havasalföldi román irodalmi alkotások már az 1830-as évektől fogva eljutottak Brassóba, Szebenbe s innen más városok románjaihoz. Szebenbe Thierry francia könyvkereskedése közvetítette e szellemi termékeket, mivel Thierrynek Bukarestben fióküzlete volt. Brassóba kereskedők és utazók vitték a könyveket és lapokat. Heliade »Curierul Românesc« című újságja postán érkezett, mint levél. Sokba került, de »az ember – írja Barițiu – fizetett és hallgatott«.¹ E lapok azonban ekkor még nem tartalmaztak titkolni való eszméket. Sokkal fontosabbak voltak azok a személyes találkozások, melyek alkalmával Havasalföldön és Erdélyben a román értelmiség vezetői kicserélték egymással gondolataikat. Az első ilyen találkozás 1836-ban történt.

1836-ban a balázsfalvi papi szeminárium két fiatal tanára, Barițiu György és Cipariu Timótheus két hónapig tartó tanulmányútra mentek Bukarestbe. Tapasztalataikat naplókban örökítették meg. E naplók a balázsfalvi könyvtárba kerültek. A világháború alatt az egyik balázsfalvi tanár részleteket közölt a gör. katolikusok folyóiratában. A közlemények bevezetőjében Lupeanu tanár így indokolta Barițiu és társa romániai utazását: »Akkor mindketten fiatal, lelkesedő tanárok voltak és mint akiknek a legbizalmasabb összeköttetések voltak a havasalföldi román nacionalizmus napról-napra erősebb fellángolásaival, vágyakoztak arra, hogy azt látásból is megismerjék.«² Barițiu közvetlenül a bukaresti út után került Brassóba, ahol a következő évben előkészítette a saját szerkesztése alatt megjelenő »Gazeta de Transilvania« kiadását. Vajjon volt-e összefüggés Barițiu romániai útja és a »Gazeta« megjelenése között? Ezt jelenleg nem lehet pontosan megállapítani, noha néhány adat erre mutat. Annyi azonban bizonyos, hogy a »Gazeta« megjelenése után nemsokára Barițiu szoros összeköttetésbe került azokkal a havasalföldi és moldvai román vezetőkkel, akik 1838-ban egy akkor kevesek előtt ismeretes megállapodást kötöttek az összes románok egyesítésére. Barițiu és a Kárpáton túli románság vezetői 1838-tól kezdve rendszeresen együtt nyaraltak Erdély határmenti üdülőhelyein. Előpatak, Borszék és Kovászna voltak azok a fürdő- és üdülő-

¹ Barițiu: *Părți alese* I, 615.

² *Cultura Creștină* I (1915), 12.

helyek, melyeket a Kárpátokon túli románok legszívesebben felkerestek. A »Gazeta« megjelenése érthető örömet keltett ezekben a román vezetőkben. Szerkesztőjét, Barițiu-t gyorsan bizalmukba fogadták. Ez világosan látszik Barițiu életrajzírójának megállapításából. »Az új nemzedékek – írta Diaconovich e találkozásokról – némi képet alkothatnak maguknak arról a jötevő befolyásról, melyet a román politikusok és tudósok amaz évenkinti összejövetelei gyakorolhattak a román nyelv és irodalom fejlődésére, valamint a »Gazeta« szerkesztőjének magatartására, aki azokban az években gyakran abba a kellemes helyzetbe került, hogy értesüléseit előszóban, egyenesen ettől vagy attól a minisztertől, vagy éppen a fejedelem dolgozószobájából kapta«.¹ A szóbanforgó, rendszeresen Erdélyben nyaraló politikusok és tudósok között voltak többek között Știrbei D. Barbu és Bibescu későbbi fejedelmek, Rădulescu Eliade, Florian Áron, Maiorescu János, Bălcescu Miklós, Cesarie buzău-i püspök, Câmpineanu János előkelő havasalföldi bojár, stb. Ezekkel tehát Barițiu 1838 óta állandó bizalmas összeköttetésben állott, sőt Maiorescu Jánossal már 1836-i bukaresti utazása idején találkozott. Maiorescu János 1848-ban, mint a román fejedelemség frankfurti megbízottja, memorandumot intézett a német birodalmi minisztériumhoz Erdélynek a két román fejedelemséggel való egyesítése érdekében.² Mikor támadt Maiorescunak ez az eszméje s tudott-e erről Barițiu? Olyan kérdések, melyekre csak valószínűségekkel és következtetésekkel tudunk válaszolni. A világháború után napvilágra került adatok alapján azonban a legnagyobb határozottsággal állíthatjuk, hogy Barițiu már 1838–39-ben, tudott az Erdély és a két román fejedelemség egyesítésére vonatkozó román irredenta tervekről. Ezeket nemcsak Barițiu, hanem a brassói román kereskedők nagy része is ismerte.

Mindezek a lengyel emigráció 1830–1856-os korszakának levelezéséből derültek ki. Ezt a levelezést Panaitescu Péter bukaresti egyetemi tanár kutatta át a világháború után a Czartoryski-család krakkói levéltárában. Kutatásai alapján írta meg az összes románok egyesítésére irányuló első kísérlet történetét és e kísérlet főhősének, Câmpineanu Jánosnak terveit.³ A lengyel emigráció feje, Czartoryski Ádám herceg 1838-ban érintkezésbe lépett a havasalföldi román értelmiség vezetőivel.

¹ Cornel Diaconovich: *Bariț Gheorghe*. Foi Comemorative. Sibiu, 1892. 15.

² I. Ghica: *Amintiri din pribegie* c. műve alapján magyarul ismerteti Jancsó Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története* II, 497–501.

³ P. P. Panaitescu; *Planurile lui Ioan Câmpineanu pentru Unitatea Națională a Românilor*. Anuarul Institutului de Istorie Națională. Cluj. III, 63–106.

Meg akarta tudni, vajjon számíthat-e a románság közreműködésére egy esetleges oroszellenes felkelésben és Lengyelország visszaállítását célzó vállalkozásban? Czartoryski Bukarestbe küldött megbízottja, Woronicz, a bukaresti angol és francia ügyvivő értékes felvilágosításai alapján Câmpineanuhoz fordult, mint akit mindenki a havasalföldi román értelmiség vezetőjének tekintett. Woronicz Câmpineanuval folytatott megbeszéléseiről és havasalföldi megfigyeléseiről kimerítő jelentést tett Czartoryskinek. Nem sokkal később maga Câmpineanu is írt a hercegnek, részletesen ismertetve terveit. E levelekből – melyeket Panaitescu közölt – világosan nyomon kísérhetjük az Erdélyre vonatkozó nagyromán irredentizmus első kísérleteit. Azok a havasalföldi politikusok, akik Câmpineanuval együtt igyekeztek a román közéletet megújítani, valamennyien hívei voltak az összes románok egyesítésére vonatkozó elgondolásnak. »Munkálkodni az összes románok ugyanazon uralom alatti egyesítése érdekében... ez volt és ez lesz minden erőfeszítésünk célja«, írta Câmpineanu 1838 dec. 1-én Czartoryski hercegnek. Woronicz személyes megfigyelései alapján ugyanezt jelentette Párisba. Szerinte az összes románok egyesítésének eszméjét a jelentősebb román politikusok mind magukévá tették. Az eszmét ébrentartják azok a románok is, akik Erdélyből gazdasági érdekek, ipari és kereskedelmi vállalkozások miatt mennek Havasalföldre. A románok Oroszországot és Ausztriát egyformán gyűlölik. Az osztrákok iránti gyűlöletet nagyban táplálják az erdélyi románok. A havasalföldi és erdélyi románok között sokkal több politikai kapcsolat van, mint Moldva és Havasalföld között. Woronicz szerint Câmpineanu a maga terveit az erdélyi románság vezetőivel egyetértésben dolgozta ki. Mihelyt a Czartoryskitől ajánlott lengyel-román szerződés tervezetét megkapta, azonnal újból érintkezésbe lépett az erdélyi román vezetőkkel. Câmpineanu és a lengyel emigráció vezetői tervet dolgoztak ki a románok és lengyelek felszabadítása érdekében. Ezt Ausztria és Oroszország elleni felkeléssel vélték megvalósíthatónak. Câmpineanunak olyan nagy volt az erdélyi románokban való bizalma, hogy jó alkalom esetén biztosra vette Erdély Ausztria elleni felkelését. A lengyel megbízott unszolására Câmpineanu és a vele egyetértő havasalföldi román vezetők – az akkori román nemzeti párt vezetősége – egy közös nyilatkozatot tettek szándékaikról és jövőre vonatkozó terveikről. Nyilatkozatukban szószerint kijelentették: »Állhatatosan hangsúlyozzuk annak szükségességét, hogy az összes románok egybeolvadjanak és ugyanazon uralom alatt egyesíttessenek.«¹ Ez a nyilatkozat

¹ I. h. 88.

mintegy elkötelezés volt az aláírók azutáni magatartására nézve, tehát politikai programnak számított. Az aláírók azonban óvatosak voltak. Itt a nyilatkozatban már nemcsak eszméről lévén szó, hanem határozott politikai törekvés bejelentéséről, az érdekelt két nagyhatalomra, Ausztriára és Oroszországra való tekintettel szükségesnek látták a legteljesebb titoktartást. Éppen ezért az aláírók között lévő Cesarie buzău-i püspök megeskette az összes aláírókat a veszélyessé válható programnyilatkozat titokban tartására.

Kik lehettek azok az erdélyi román vezetők, kikkel Cămpineanu és társai állandó érintkezésben állottak? Barițiu életrajzából láttuk, hogy az erdélyi határ mentén fekvő fürdőhelyeken 1838-tól – tehát ez év nyarától – kezdve rendszeresen megjelentek a havasalföldi román politikusok. Köztük Cămpineanu és Cesarie püspök, valamint a nagyromán gondolat más képviselői is. Ezek a politikusok az említett fürdőhelyeken Barițiu-cal voltak együtt. Ámde Barițiu 1838 márciusa óta a legismertebb erdélyi román vezetők közé tartozott, hiszen szerkesztője volt a legelső román politikai hetilapnak, becsült és elismert alakja a brassói románságnak. Cikkei révén, de 1836-i bukaresti útja következtében is több havasalföldi román politikus ismerhette. Így tehát minden körülmény azt bizonyítja, hogy Cămpineanu és társai elsősorban éppen Barițiu-nak mondták el nagyromán terveiket, hiszen ha Cămpineanu olyan biztos volt az erdélyiek felkelésében, számítania kellett az egyetlen erdélyi román hetilap közreműködésére. Barițiu eme beavatottságát bizonyítja ismertetett 1842-i cikkének az a része, mely az erdélyi, moldvai és havasalföldi románság »szoros nemzeti és vallási« érintkezését hangsúlyozta. Ugyancsak a Cămpineanu-val való bizalmas viszonyára utal az a tény, hogy mikor 1844-ben ismét Bukarestbe utazott, Cămpineanut meglátogatta s emez több jóbarátjával teát adott Barițiu tiszteletére.¹ Így tehát semmi kétség sem lehet Barițiu beavatottságáról: a »Gazeta« szerkesztőjének ismernie kellett az Erdély elszakítására vonatkozó nagyromán terveket. E tervek más erdélyi román beavatottjait elsősorban ugyancsak a brassói román kereskedők soraiban kell keresnünk. A brassói román kereskedőknek volt ebben az időben legtöbb gazdasági kapcsolatuk a havasalföldi és moldvai románokkal s úgyszólván ők tartották kezükben a román fejedelemségekkel folytatott kereskedelmet. 1839 és 1843 között a brassói román kereskedők bevitele évente az egész brassói bevétel 87.85 százalékát tette ki, összesen 1,927.835 kg árut, míg ezzel szemben az összes többi kereskedők bevitele csak 266.578 kg volt. A ki-

¹ Diaconovich: *Bariț Gheorghe* 15.

vitel terén a román kereskedők még jobb arányt értek el, mert az évi kivitel 94.7%-át (1,350.491 kg árut) ők szállították ki.¹ Az óriási kereskedelmi forgalom természetesen hatalmas gazdagságot jelentett a román kereskedőknek. Rájuk célozhatott Woronicz, mikor jelentésében arról írt, hogy a románok egyesítésének eszméjét azok az erdélyi románok is ébrentartják, akik gazdasági érdekeik miatt járnak a román fejedelemségbe.

A fenti tények alapján világosabban látjuk a »Gazeta« és »Foaia« hasábjain képviselt román eszmék eredetét és jelentőségét. Az erdélyi román eszmevilág sok gondolata valóban nem erdélyi román talajból nőtt ki, hanem már az 1830-as évek vége felé Barițiu havasalföldi összeköttetések csatornáiból szivárgott át. Ez a magyarázata annak, hogy 1842-től kezdve az erdélyi román értelmiség egy része szembefordul a magyarsággal és ennek eszmevilágával.

Ettől kezdve egészen a század végéig megmarad ez a kettős vonal az erdélyi román értelmiség gondolkozásának fejlődésében. Majdnem minden időben két árnyalat alakulása figyelhető meg: egyik az ország belső adottságainak, a magyarsággal közös sorsnak alapján állva keresi az együttműködés lehetőségét, míg a másik rendszerint külső tényezők hatása alatt egyre hevesebben fordul szembe a magyarsággal. A negyvenes években az első árnyalatot Lemeni és a magyar reformpárt lendületes küzdelmeit rokonszenvvel kísérő románok képviselték, míg a második árnyalat hívei Barițiu-ot és a havasalföldi összeköttetésekkel rendelkező gazdag brassói románokat tekintették vezéreiknek. Ez utóbbiak a magyar nyelv minden hivatalos jellegű használatát elutasították, míg Lemeni – amint láttuk – a magyar államnyelvnek nem volt ellensége. Ő és a magyarokkal egy úton haladó más románok belenyugodtak a magyar nyelv közéleti és törvényhozási kizárólagos használatába, de ugyanakkor megkívánták a román nyelvhasználat jogainak elismerését iskolai és belső egyházi viszonylatban. Ezt az utóbbi kívánságot a magyar politikusok tekintélyes része természetesnek is tartotta. Wesselényi, Széchenyi, Deák és mások magatartása közismert e téren. A nagy izgalmakat okozó 1842-i erdélyi nyelvtörvényjavaslatból nem lett törvény, így a románság aggodalmai csökkentek. Balázsfalván a papi szemináriumban a latin nyelv uralmát a román váltotta fel s a Lemenitől meghívott új tanárok – Bărnuțiu, Russu János, stb. – erős román szellemben kezdtek tanítani. Az ifjúság e szellem hatása alatt magyarelleses érzelmű lett. Lemeni püspök nemsokára egy fegyelmi esetből kifolyólag

¹ I. Colan: *Casina româna din Brașov. 1835–1935*. Brașov, 1935. 149.

összekülönbözött Bărnăuțiu-cal és következményeiben nagyjelentőségű viszályba bonyolódott. A viszály sok ellenséget szerzett neki, mert a Balázsfalváról eltávolított Bărnăuțiu és társai mindenfelé szidalmazták és rágalmazták. Lemeni és Bărnăuțiu viszályának egyik oka a két félnek a magyar-román viszonyról vallott ellentétes felfogása is lehetett. Az ifjúság egy része Bărnăuțiu-hoz csatlakozott, a papság többsége azonban kitartott Lemeni mellett. A püspök nem változtatott addigi magatartásán s a magyarság iránt azután is figyelmes maradt. Figyelmeségét mutatja pl. egyik magyar színtársulat 1846-i balázsfalvi vendégszereplése. Ez nem történhetett volna meg Lemeni jóakarata nélkül. A színtársulat több héten át tartózkodott a román közművelődés központjában s mintegy 12 darabot játszott el a román közönség legteljesebb megelégedésére. A vendégszereplésről beszámoló tudósító a »Gazetă«-ban kiemelte a balázsfalvi románság magatartásának jelentőségét. Szerinte »a magyar színtársulat balázsfalvi tartózkodása azt bizonyította be, hogy ott éppen úgy, mint Erdélyben a románok szeretettel és nem kényszerből tanulják a magyar nyelvet«.¹ Valóban 1842-től 1848-ig a magyarsággal való békés együttthaladásnak és a magyarság iránti figyelmességnek több jelét találjuk, mint az ellenkező magatartásnak. A román nemesség legnagyobb része magyarul jól tudott és együtt haladt az erdélyi magyar reformpárttal. A szolnokdobokai román nemesség például minden ellenkező izgatás ellenére kitartott szabadelvű magyar követei mellett s Kemény Dénes magyarnyelvű beszédének hatása alatt ragaszkodását nyilvánította Zeyk Károly és br. Wesselényi Ferenc követek iránt.² Erdély más részeiben s a partiumi területen meg éppen hasonló volt a helyzet. Ezzel az irányzattal szemben állott Bărnăuțiu és a különféle iskolákban tanuló román ifjúság tekintélyes része. Az ifjúság román olvasókört szervezett mindenfelé és lelkesedett Maior Péter eszméiért. A brassói »Gazeta« és a »Foaia« időnkint hangot adott mindkét irányzatnak. Barițiu és szerkesztőtársa Mureșianu András – a már ismertetett havasalföldi befolyás hatása alatt – az ifjúság eszmevilágát képviselte, azaz erős román nemzeti és politikai nevelést igyekezett adni a lapok cikkein keresztül. Az ismeretes román eszmék mellett most már egyre gyakrabban közölték a románság politikai vágyait is: a románságnak Erdély negyedik nemzetéül való elismerését, számának megfelelő képviselőt, hivatalt és a többi nemzetekével egyenlő jogokat.

¹ Bogdan-Duică: i. m. 50.

² Pálffy János: *Magyarországi és erdélyi urak*. Sajtó alá rendezte: Szabó T. Attila, Budapest, 1939. 91–92.

Ezek a követelések szerepeltek a román intelligencia eszmevilágában az 1848-i forradalom előestéjén,

1848 március 15-én a budapesti magyar ifjúság vértelen forradalommal elfogadtatta a magyar nemzet kívánságait. Ezek közül Erdélyt a Magyarországgal való unió kimondása érintette legjobban. A többi kívánság elfogadása a jobbágyság eltörlését, a közteherviselést, a felelős magyar kormányt, a teljes jogegyenlőséget, stb. jelentette. Erdélyben a március 15-i események nagy örömet keltettek. A magyarok és székelek egy akarattal elfogadták a Magyarországgal való unió gondolatát és követelték, hogy az erdélyi országgyűlés mielőbb üljön össze az unió kimondása céljából. A románok szintén örömmel vették tudomásul a márciusi eseményeket. Örültek a jobbágyság eltörlésének, a jogegyenlőség kimondásának s a Magyarországgal való egyesülést sem elleneztek. Balázsfalván, Marosvásárhelyen, Kolozsvárt, Abrudbányán és Brassóban gyűléseket tartottak, s ezeken bizonyos kívánságok hangoztatása mellett az unió eszméjét elfogadták. Sok helyen azonban határozatlan volt a román értelmiség. A két román politikai lap határozottan az unió elfogadása mellett nyilatkozott. A Cipariu Timotheusz balázsfalvi kanonok szerkesztése alatt megjelenő »Organul Luminării« című hetilap négy cikket közölt az unió kérdéséről. A cikkek szerzője áttekintette az egész kérdés fejlődését és megvizsgálta az uniót a román érdekek szempontjából. Elismerte, hogy a magyar nyelvet jogosan nyilvánították államnyelvnek, a közigazgatás és felsőfokú oktatás nyelvének. A cikk szerint, román szempontból nézve, az unió a románokra nézve egyenesen szükségesség, mert így az erdélyi románság megerősödik a magyarországi románsággal való egyesülés révén. A pozsonyi országgyűlés törvényeit tehát mielőbb ki kell terjeszteni Erdélyre is, kiegészítvén egy rövid törvénycikkkel, melyben a román nemzetnek a többi erdélyi nemzetekkel egyenlő politikai jogok biztosíttatnak, a gör. keleti egyházat pedig bevett egyháznak ismerik el. »Az unió kérdésében – állapítja meg Păcățianu – ezek voltak a balázsfalvi újság szempontjai s azt lehet mondani, hogy ezek voltak az egész balázsfalvi intelligencia szempontjai is. Ez az intelligencia azokban az időkben eléggé számos volt ahhoz, hogy Balázsfalvából nemcsak közművelődési, hanem közügyeinkben döntő szerepet játszó román nemzeti-politikai központot alakítson«. ¹ A brassói – Barițiu szerkesztette – »Gazeta Transilvaniei« nem foglalt el határozott álláspontot a kérdésben. Véleménye pedig fontos volt, már csak azért is, mert – amint Păcățianu írja – közel volt Romániához s ismerte

¹ V. T. Păcățianu: *Cartea de Aur. Sibiu*, 1902. I, 248.

a hegyeken túli román politikusok véleményét. Cikkeiből az látszik, hogy a lap hajlott az únió felé, de ezt nem merte nyíltan, félreérthetetlenül kifejezésre juttatni.¹ Mintha várta volna: vajjon mit szólnak ehhez a havasalföldi románok? Az erdélyi román értelmiség vezetői önmagukban az únió mellett foglaltak állást és azt a románokra nézve nemcsak, hogy nem tartották veszélyesnek, de egyenesen szükségességnek tekintették. Mivel a magyarok is ezen a véleményen voltak, az együttes és közös magyar-román magatartás, valamint a nehéz időkben oly fontos egyetértés biztosítottak látszott.

Ekkor azonban az önmaguk közt már-már egyességre lépő két nép viszonyának alakulásába egy külső, idegen tényező avatkozott bele. A külső tényező a szebeni únióellenes szász párt volt, melyet Schmidt Konrád ügyvéd vezetett. A szászok aggódtak az únió következményei miatt s inkább akarták a Habsburg-ház további közvetlen uralmát, mint a privilégiumokat eltörlő pesti magyar felelős kormányt. Ezért elejétől fogva tiltakoztak az únió ellen. Önbizalmukat növelte az a körülmény, hogy Bécsből kapott értesüléseik alapján biztosra vették: a bécsi kormánykörök ellenzik az úniót s egységes Magyarország helyett egységes nagy Ausztriát követelnek. Ennek hatása alatt a szász egyetem közgyűlésén a szászok szintén az egységes, nagy Ausztria megvalósítását követelték s tiltakoztak az únió ellen.² Az únió ellen indított küzdelmüknek megnyerték a három év óta Szebenben tartózkodó Bärnuțiu Simont, aki március végén egy névtelen kiáltványt intézett a románokhoz. Kiáltványában lendületes hangon hívta fel a románokat: vigyázzanak, mert az úniótól függ a románság élete és halála. A politikailag halott román nép támadjon fel és ismertessék el politikai nemzetnek. A románok csak akkor tárgyaljanak az únióról, ha az erdélyi országgyűlés a román politikai nemzetet már elismerte. Bärnuțiu eme kiáltványa és későbbi hasonló megnyilatkozásai határozottan szász sugalmazására születtek. Ezt közvetve Bogdan-Duică is elismeri, midőn megállapítja, hogy a Bärnuțiu kifejtette gondolatokat a szászok már az ő fellépése előtt hangoztatták.³ Bärnuțiu Szebenben egészen visszavonulva élt, a márciusi események előtt a különféle városokban élő román értelmiségiekkel nem érintkezett. De Schmidt Konráddal, az únióellenes szász párt vezérével úgyszólván együtt élt, mert hiszen Schmidt házában lakott s azzal bizalmas viszonyban volt. Schmidt és az őt biztató bécsi körök nagyszerűen megtalálták a terveiknek legalkalmasabb embert, aki szenvedélyes termé-

¹ I. m. 249.

² Bogdan-Duică: i. m. 73.

³ I. m. 73.

szetével és remek szónoki képességeivel a lelkesülő román ifjúságra nagy hatással volt. Bărnăuțiu ugyanis elsősorban ezekre hatott, mivel korban is közel volt hozzájuk. Ő és Șaguna még negyven esztendőn alul, Barițiu, Laurianu, Maiorescu, Papiu, stb. alig 30 évesek voltak, Iancu Ábrahám pedig alig töltötte be 24-ik évét.¹ Sok román intellektuell, valószínűleg a román értelmiség idősebb, a magyarokkal jóviszonyt akaró rétege, Bărnăuțiu kiáltványát feleslegesnek és merésznek tekintette.² Bărnăuțiu azonban az ifjúság egy részének már kiáltványa előtt is bálványa volt. Az első balázsfalvi gyűlésen ez az ifjúság kimondottan vezérének nyilvánította. Ő hirdette ki az első gyűlésen megjelent népnek, hogy az igazi nagy román nemzetgyűlés május 15-én lesz Balázsfalván. Bărnăuțiu ifjú hívei azonnal megindultak és a román falvak népét Erdélyszerte tüzes szónoklatokkal hívták meg a balázsfalvi népgyűlésre.

Bărnăuțiu most már érintkezésben volt a román értelmiség különféle rétegeivel s lassankint megismerte azoknak az unióról való felfogását. Látnia kellett, hogy sokan az unió mellett vannak. Ő azonban számíthatott a román értelmiség szám szerint kicsiny, de legtevékenyebb rétegére: az ifjúságra. Még talán így is kisebbségben maradt volna unióellenes felfogásával, mert a román értelmiség többsége határozottan az unió mellett volt. De itt az erdélyi románság magatartásába megint beavatkozott egy külső tényező. Bărnăuțiu későbbi magatartására, a balázsfalvi román nemzetgyűlés előkészítésére és e nemzetgyűlés irányítására döntő hatással volt a moldvai és havasalföldi nagyromán gondolkodású politikusok Erdélyben való megjelenése.

1848 április 30-tól május 15-ig nyílt kérdés volt: milyen magatartást tanúsítanak majd a román vezetők a május 15-i balázsfalvi nemzetgyűlésen? Ezek a vezetők időközben minden előkészületet megtettek a gyűlés megrendezésére. A gyűlés szellemi előkészítése, az előterjesztendő javaslatok megfogalmazása Szebenben történt, Bărnăuțiu irányítása alatt. Bărnăuțiu mellett azonban ekkor már ott voltak a havasalföldi és moldvai nagyromán gondolkodású politikusok is. Ezek befolyása döntő volt a május 15-i balázsfalvi gyűlés eredményének szellemi előkészítésében. Az érkezők sorát Laurianu Trebonian nyitotta meg, aki Brassón át utazott Szebenbe. Păcățianu szerint azért jött, hogy »éles eszével segítsen azoknak a nehéz kérdéseknek megoldásában, melyek akkor az összes románokat foglalkoztatták«.³ Laurianu már rövid brassói

¹ I. Lupaș: *Avram Iancu*. Anuarul Institutului de Ist. Naț. III, 10.

² Bogdan-Duică: i. m. 76.

³ I. m. I, 270.

tartózkodása alatt is nyilvánosan beszélt azokról a román tervekről, melyeket az egykori Dacia visszaállítására dolgoztak ki. Albrichsfeld János brassói királybíró a Brassóba érkezett moldvai menekültek hasonló »elszólásairól« jelentést tett az erdélyi kormányzónak.¹ Albrichsfeld királybíró április 29-én értesült először a moldvai és havasalföldi románok érkezéséről és gondolkozásukról. Ettől fogva naponkint kapta az értesüléseket a rendőrségtől. Előbb 3 román érkezett. Ezek értettek németül, de csak görögül és franciául beszéltek. Olyan ügynököknek látszottak, akiknek az a céljuk, hogy az erdélyi románokat Dacia visszaállítására biztassák. Ugyanazon nap két román fiatalember a brassói Zöldfa vendéglőbe szállott. Ezek Balázsfalvára akartak menni, hogy ott a »dák királyság« visszaállítása érdekében szónokoljanak. Roman Konstantin szintén Brassóba érkezett egy szebeni rendeltetésű útlevelel. Mielőtt Brassóból tovább indult volna, a rendőrbiztos és egy szász polgár előtt kijelentette, hogy a szász nemzetre előnyösebb lenne Erdély egyesítése Moldvával és Havasalfölddel. Albrichsfeld május 1-i levele szerint a moldvai román emigránsok (ezeknek nagy része ugyanis a moldvai politikai tüntetés miatt menekült Erdélybe) nemcsak titokban vallják be dákoromán törekvéseiket, – mint azt a brassói románok teszik – hanem nyíltan, közönség előtt is. »Az a feltevés tehát, mely szerint ezek az emigránsok tulajdonképpen a 'dák királyság' visszaállítása céljából kiküldött megbízottak, a nyilvánosság előtt tett saját nyilatkozataikon alapszik, melyeket velem több oldalról közöltek«,² állapítja meg a brassói királybíró. A szóbanforgó emigránsok közül nevezetesebbek voltak: Sion György, Balş Gergely, Brătianu Demeter, Ionescu Miklós, Cuza Sándor, a későbbi fejedelem, Alexandri Vazul, a költő, stb. Legtöbben Brassóból Szebenbe mentek Bărnăuțiuhoz, aki ekkor készítette el a balázsfalvi gyűlés végleges tervezetét. Bărnăuțiu vezetése alatt már itt létrejött a legfontosabb döntés: a balázsfalvi gyűlésen a románok tiltakozni fognak az unió ellen. Az unió legnagyobb akadálya lévén a megvalósítandó Dákoromániának, Bărnăuțiu és társai elsősorban ezt az akadályt akarták elhárítani. Tudták, hogy únióellenes magatartásukkal a magyarság ellenszenvét kihívják magukkal szemben. Viszont a bécsi udvari körökből kiszivárgott a magyarokkal szemben ott kialakult ellenszenv híre, s ennek alapján a román vezetők számítottak az udvar támogatására. Így hát az unió elleni tiltakozás mellett elhatározták,

¹ A. A. Mureşianu: *Planul »regatului Daciei«*. Extras din volumul jubilar al »Casinei Române« din Braşov, 1835–1935. Braşov. 4

² I. m. 5.

hogy a balázsfalvi gyűlésen hűséget esküsznek a császárnak, de ugyanakkor a román nemzetet szabad és független nemzetnek nyilvánítják.¹

De ha Bărnuțiu és társai készültek az unió ellen, az unió és a magyarsággal való együttműködés hívei sem maradtak tétlenek. A partiumi románok értelmisége mindenütt az unió és a magyarság mellé állott. Krassó-Szörény megyében Murgu Euthym, Biharban Erdeli Vazul gör. kat. román püspök, Máramarosban Mihali Gábor és Manu József voltak a román értelmiség magyar- és unió-barát vezetői. Erdeli püspök 1848 május 11-én külön körlevélben hívta fel a gör. kat. románok figyelmét a magyar haza iránti kötelességük teljesítésére. A pesti országgyűlés határozata alapján a román nép is egyenlőséget és szabadságot kapott. »Ez természetszerűleg arra kötelez minket, – állapítja meg a körlevél – hogy az Istentől megáldott és édes magyar haza iránt hűségesek és hálásak legyünk«. A jobbágyság eltörlése rendkívül nagyjelentőségű dolog. Ennek következtében a román jobbágy is egyenlő jogú birtokosa lett a hazának. Mivel pedig mindez a nemes magyar nemzet negylelkűségének köszönhető, »kötelességünk, hogy hálásak legyünk neki és minden erőnkkel készüljünk fel az ország alkotmányának megvédelmezésére. Igyekezzünk egymást kölcsönösen szeretni s nyelvüket (t. i. a magyar nyelvet) tanulni, amint ők is szívesen tanulják a mienket«,² fejezte be gondolatmenetét Erdeli. Hasonlóképpen gondolkoztak a többi, partiumbeli román vezetők is.

Ilyen előkészületek után kezdődött meg a május 15-i balázsfalvi »nemzetgyűlés«, melyen mintegy 25–30.000 főnyi román vett részt, főleg falusi jobbágytömeg. Az értelmiség túlnyomó része még akkor is unió- és magyar-barát volt. Az 1848-as események nagyromán szellemű krónikása, Papiu-Ilarianu nem kis bosszankodással állapította meg a román értelmiség unió-barát felfogását. »A világi és egyházi intelligencia nagy része – olvashatjuk művében – azért jött Balázsfalvára, hogy védelmezze az uniót... Nem kétséges, – írja kissé tovább – hogy ha a nemzetgyűlés csak az egyházi és világi értelmiség gyűlése lett volna, amint ezt a püspök (t. i. Lemeni) és a kolozsvári kormány tervezte – akkor ez az intelligencia-gyűlés nem hoz nagy becsületet a román nemzetre; ezek az értelmiségiek, akik sohasem tartottak a néppel, szégyent hoztak volna a románokra a világ előtt azokkal a veszedelmes határozatokkal, melyeket megszavaznak«. ³ Ámde kéznél volt a nép, melyet a fiatalok Bărnuțiu utasításai szerint befolyásoltak.

¹ Păcățianu: i. h. 271.

² Radu: i. m. 124.

³ Papiu-Ilarianu: *Istoria Românilor din Dacia Superiöra*. II, 109, 211–12.

A fiatalok hírverése nyomán a nép úgy tudta, hogy ha az uniót megszavazzák, akkor tovább is megmarad a jobbágyság, s a román jobbágyokat a magyar földesurak még jobban elnyomják. Ezért Bănuțiu a robot eltörlését és a jobbágyság felszabadítását a magyaroktól nem akarta elfogadni,¹ tartva attól, hogy ha a nép megtudja a magyar országgyűlésnek a robot eltörlésére és a jobbágyok felszabadítására vonatkozó határozatait, akkor nem lehet majd szembefordítani a magyarsággal. Már pedig ő ezt akarta s az érte lelkesedő fiatalok segítségével akaratának érvényt is szerzett. Rendkívül hatásos beszédével annyira felkorbácsolta a kedélyeket, hogy az únió-párti értelmiség mit sem tehetett az óriási néptömeg fenyegető magatartásával szemben. Így hát kimondták az ismeretes határozatokat, melyeknek megvalósítása Erdélyt román vezetés alá helyezte volna. Előzetesen örök hűséget esküdtek »Ausztria császárnak, I. Ferdinánd erdélyi nagyfejedelemnek és az osztrák háznak«. A határozatokat a Romániából jött erdélyi származású Laurianu terjesztette elő egy, az uralkodónak átnyújtandó kérvény formájában. A kérvényben a »román nemzet« egyes dolgokat követelt, másokat kért. Követelte a politikai értelmű nemzeti függetlenséget (*independenta națională*), a románság számára megfelelő képviselőket az országgyűlésen, román közigazgatási, bírói és katonai hivatalokat, a román nyelv használatát a törvényhozásban és közigazgatásban, minden évre egy nemzetgyűlés engedélyezését. Kérte a különféle állampolgári szabadságokat, a románság felfegyverzését, stb. A románság számbeli többségben lévén, követeléseinek és kéréseinek teljesítése egyet jelentett volna Erdélynek román vezetés alá való helyezésével. Könnyen érthető okok miatt ezt sem a magyarok, sem a szászok nem akarták, hiszen ebben az esetben Erdély legkevésbé művelt népének uralma alatt nem sok jót várhattak. A balázsfalvi gyűlésen tapasztalt jelenségek csak növelhették a román vezetők igazi céljával szemben táplált gyanakvást. Iancu és társai a romániai vendégek jelenlététől még jobban fellelkesültek. Láttuk e vendégek nagyromán nyilatkozatait. Bogdan-Duică szerint is azért jelentek meg Balázsfalván, hogy az erdélyi románokkal folytassák azt a forradalmat, amit a Kárpátokon túl kezdtek.²

Bănuțiu és társai e vágyukat magától értetődően titkolták, mert a magyarok ellen a bécsi kormány támogatását akarták megszerezni. A nagyromán gondolkozású politikusok közül ugyanis némelyek Ausztria

¹ Bogdan-Duică: i. m. 96.

² I. m. 90.

segítségével, mások Bibescu fejedelem uralma alatt, ismét mások orosz támogatással gondolták Dacoromania eszméjét megvalósítani. Bărnăuțiu Ausztria segítségét akarta igénybe venni. De Ausztria bizonyára nem nézte volna ölbetett kézzel Erdély elszakítását. Ezért az erdélyi román vezetők az egész XIX. sz. folyamán, sőt 1918-ig állhatatosan tagadták Erdély elszakítására vonatkozó irredenta terveiket. Mindig azt hangoztatták, hogy ők 1848-ban a Habsburg-ház iránti őszinte hűségből, minden hátsó gondolat nélkül harcoltak a dinasztia mellett és csak Erdély önkormányzatára törekedtek. A titkolózás és óvatosság azonban hiábavaló volt. Magyarok, osztrákok, budapesti és bécsi kormány egyaránt jól ismerte a nagyromán terveket. Ez volt az igazi oka annak, hogy a kolozsvári országgyűlés nem vette tekintetbe a balázsfalvi népgyűlés követeléseit, hanem megszavazta az uniót Magyarországgal. A román vezetők bosszúságukat legyűrve várták a bécsi kormány magatartásának megváltozását. Mikor ez a változás bekövetkezett és Bécs nyíltan szembefordult a magyarokkal, az erdélyi románság a bécsi kormány mellé állott. A partiumi részek románjai ellenben kitartottak a magyar kormány mellett. A megindult harc rettentő jelenetei és fordulatai ismeretesek. Úgy látszott, mintha az erdélyi magyarok és románok felett végleg úrrá lett volna az engesztelhetetlen gyűlölet. Mikor 1849 márciusában a magyar csapatok Erdélyben is felülkerekedtek, a román értelmiség egyik-másik képviselője kezdett arra gondolni: hátha a románok a gyengébbik félhez csatlakoztak? Talán mégis a partiumi románoknak volt igazuk, akik nem fordultak szembe a magyarsággal? Meg kellene próbálni a magyarokkal való kiegyezést. Ezek lehettek Boliac Cézár egykori nagyromán szemléletű politikus gondolatai, mikor Havasalföldről Erdélybe menekült és ott Bem tábornok védelme alatt kiadta híres lapját, az »Espatriatul«-t (A száműzött). »Román testvérek! – írta Boliac lapja első számában az erdélyi románokhoz – ti, akik annyi mindenféle csoportra és alcsoportra vagytok oszolva, hasson át végre titeket ez az igazság: most nem ilyen vagy olyan nemzet vagy császár között vannak harcok, – ma egész Európában egyetlen küzdelem van, a Szabadság és Zsarnokság, a népek és az uralkodócsaládok között. Az uralkodócsaládok mindenfelől tömörülnek és kezet nyújtanak egymásnak, hogy megtámasszák trónjaikat, melyek süllyedőben vannak; már csak egy reményük maradt: a népek egymás közti félreértése és veszekedése. Ha egyszer a népek megismerik igazi érdeküket, akkor a harc megszűnik«. A magyarok, románok, szerbek, stb. azért pusztulnak el egymás kezétől, mert egymás ellen ingerlik őket. Pedig a többi népeknek

érdekük lenne a magyarokkal való összefogás. »Amíg a román aludt, – folytatja Boliac – addig a magyar felemelkedett, felébresztette őt is (t.i. a román) érzéketlenségéből s tudtán kívül kiszabadította a jobbágy-ság rabságából, földet adott neki, testvérévé fogadta a törvény előtt, fizikai és erkölcsi képességeinek teljes szabadságot adott – és ő, a helyett, hogy felfegyverkezve együtt harcolna szabadítóival, a helyett, hogy a közös ellenség ellen kelne fel, minden erejével harcol azért, hogy tovább is ugyanolyan rabságban maradjon, mint amilyenben volt. Ó pokoli kamarilla ámítása!«¹

Boliac érdekes kísérlete azonban éppen olyan későn jött, mint a Bălcescu Miklósé. Nem volt már idő a magyar-román álláspontok összeegyeztetésére. Az események egymást kergették. Az orosz beavatkozás éppen úgy eltiporta a magyar szabadságharcot, mint 1848 szeptemberében a havasalföldi román ideiglenes, forradalmi kormányt. Ausztria orosz segítséggel végetvetett a magyar alkotmányosságnak. A magyarok ellen harcoló románok azonban ugyancsak nagyot csalódtak. Ők azt hitték, hogy az uralkodóháznak tett »jó szolgálataik« fejében mindazt megkapják, amit egykor Balázsfalván kértek, s akkor Erdély román vezetés alá jutva megindul a két román fejedelemséggel való egyesüléshez vezető úton. Bizonyos, hogy sok román vezetőnek ilyen hátsó gondolata volt, mikor a magyarsággal szemben a bécsi kormány mellé állott. De e hátsó gondolatok és nagyromán tervek a bécsi kormány előtt sem maradtak titokban. Ausztria a maga részéről szintén hátsó gondolattal bízta a románokat a magyarság elleni harcra. Mikor aztán a harc eldőlt, a románok nem voltak abban a helyzetben, hogy a nekik tett ígéretek teljesítését kieroszakolják. Az osztrák lévén az erősebb, hátsó gondolatát ő valósította meg. A románok megtették kötelességüket – szépen térjenek vissza falvaikba. Előbb azonban adják vissza az osztrákoktól kapott fegyvereket. Ne tiltakozzanak, ne gyülekezzenek, mert az ország katonai kormányzóság és haditörvényszék uralma alá helyeztetett.

Néhány eredménytelen küldöttség-járás és bécsi puhatolózás után a román értelmiségnek bele kellett nyugodnia az új helyzetbe. A magyar-ellenes csoport tagjai elszéledtek. Bărnuțiu Olaszországba ment, Iancu visszavonult hegyei közé, Barițiu a katonái hatóság intézkedése folytán megvált a »Gazeta« szerkesztőségétől. A román értelmiség magyarbarát részét az osztrákok bebörtönözték. A román vezetők közül csak Șaguna

¹ N. Hodoș – Al Sadi Ionescu: *Publicațiunile periodice românești*. București, 1913, 243.

András ortodox püspök találta fel magát az új helyzetben. A hanyatló »Gazeta Transilvaniei« mellett megalapította saját hetilapját, a »Telegraful Român«-t (1853). Ennek főcélja a román nép gazdasági és közművelődési színvonalának emelése volt. Şaguna – Széchenyi egykori felfogásához hasonlóan – az abszolutizmus idejét arra akarta felhasználni, hogy a románságot anyagiakban, erkölcsiekben és műveltségben megerősítse. Szerinte a románság csak így remélhette politikai céljainak elérését. A román értelmiség egy része Şagunát megértette és támogatta, másik része azonban az 1849-i nagy csalódás után teljes közömbösségbe sülyedt. Ámde mikor az 50-es évek vége felé az osztrák önkényuralom megingott, egyszerre megkezdődött a különféle tájékozódás. A román értelmiség tekintélyes része most is a magyarokkal való együttműködés híve volt. 1859–60 folyamán Erdélyszerte közös magyar-román összejöveteleket rendeztek. Marosvásárhelyen, Brassóban, Kolozsvárott a román értelmiség tüntető módon fejezte ki a magyarság iránti rokonszenvét.¹ E tüntetések az osztrák önkényuralom ellen irányultak. A román értelmiség egy része nem tudta megbocsátani a Habsburg-ház 1849-i politikáját s ezért szívvel-lélekkel Kossuth mellé állott. Ezek a megsértődött románok mindig készek voltak segítőkezet nyújtani azoknak, akik tovább folytatták a harcot a Habsburg-ház ellen.² Magyar rokonszenveikről tettek viszont tanúbizonyságot mindenekelőtt a partiumi románok. Ezek közül különösen a máramarosiak tűntek fel azzal a beadványukkal, melyben az osztrák belügyminisztertől kérték, hogy a máramarosi telekkönyvet magyarul vezessék. A világi értelmiségiek mellett e kérvényt papok is aláírták.³ A magyar nyelv azonban másutt is hódított. Bărnuţiu unokája szerint a kolozsvári előkelő románok ebben az időben családtagjaikkal is magyarul beszéltek.⁴

A magyarság szempontjából kedvezőnek induló helyzet azonban 1861-ben megváltozott. Ekkor jelent meg az ú. n. februári pátens, mely az 1860 októberében kiadott császári oklevél kiegészítéseképpen újraszervezte az osztrák birodalmat. E két rendelkezéssel Ferenc József és tanácsosai az egységes Ausztriát akarták megvalósítani, semmit sem akarván tudni Magyarországról 1848-ban elismert alkotmányáról

¹ Jancsó Benedek: *Erdély története*. Cluj-Kolozsvár, 1931. 324–25.

² I. Slavici: *Lumea prin care am trecut*. Bucureşti, 1930. 35.

³ Radu: i. m. 112.

⁴ Coriolan Suci: *Corespondenţa Ioan Maniu–Simeon Bărnuţiu*. Blaj, 1929. 346.

és Erdélynek Magyarországgal való uniójáról. E miatt a magyarság az októberi diplomát és februári pátenst nem fogadta el, mert ragaszkodott az 1848-i alkotmányhoz és az uniót is befejezett ténynek tekintette. Nem így a románság. Ennek vezetői az új fordulatot örömmel üdvözölték és készültek régi terveik megvalósítására. Céljuk elérése könnyűnek látszott, mert a magyarság az új helyzetet kialakító császári rendelkezésekbe nem nyugodván bele, visszavonult a közéleti szerepléstől. A magyar tisztviselők mindenütt lemondottak állásukról, s mikor 1863-ban a császár rendelkezése alapján összehívták a nagyszebeni tartománygyűlést, a megválasztott magyar képviselők e tartománygyűlésen nem jelentek meg, mert esetleges megjelenésüket az 1848-as alkotmányról való lemondásnak és az új helyzet elismerésének tekinthették volna. Deák Ferenc híres mondása szerint jártak el: »amit az erő és hatalom elvesz, azt idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják; de miről a nemzet, félve a szenvedésektől, önmaga lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz s mindig kétséges.«¹ Így hát a románok és szászok magukban voltak a nagyszebeni tartománygyűlésen s később ugyancsak a magyarok nélkül jelentek meg a bécsi birodalmi tanács gyűlésén. A szebeni tartománygyűlésen a magyarság távollétében kimondták a román nemzetnek a többi erdélyi nemzetekkel való teljes politikai egyenjogúságát, továbbá a román, magyar és német nyelv egyenlőségét. De a románok már e törvények megszavazása előtt kezükbe kerítették az erdélyi közigazgatás egyes vezető állásait s a román nyelv használatát bevezették. Sőt »némely túlbuzgó magasrangú hivatalnok – írja Slavici – ott is bevezette, ahol a románok kisebbségben voltak«. A román nyelv uralma alá helyezett más nemzetiségűek ez ellen tiltakoztak, mire Popa György a sérelmet orvosolta. De a román ifjúság jó része ezt a jóvátételt helytelenítette. Felfogásuk szerint a viszonylagos román többségű Arad megyében legyen csak a román nyelv az egyedüli hivatalos nyelv. »Végül is mi itthon vagyunk – mondották Slavici-nak vita közben – s egészen azt csináljuk, amit akarunk. Ki hívta őket (t. i. a nem románokat, magyarokat, svábokat, stb.) ide?«² Slavici ezt a magatartást nem helyeselte, hiszen ő tudta, hogy Arad megye románsága a XVIII. sz.-ban vándorolt be a megye területére, még pedig jó részük Moldvából és Olteniából.³ De a románság Erdélyt csak román jellegűnek szerette volna s mikor az erdélyi önkormányzatot követelte, gondo-

¹ Ferenczi Zoltán: *Deák élete*. Budapest, 1904. II, 353.

² Slavici: i. m. 37.

³ I. m. 5–8.

latban már visszaszorításra ítélte a nem románokat. Slavici ezt egy 1881-ben közölt cikkében be is vallotta: »A románoktól felvetett erdélyi önkormányzat követelése bizonyos mértékben magában foglalja azt a vágyat, hogy idővel elnyomják a magyar és szász kisebbségeket«,¹ állapította meg az erdélyi román nemzeti párt megalapításának évében. Valóban igazat kell neki adnunk. Sőt az adatok alapján még tovább kell mennünk. 1861-től 1865-ig Erdély úgyszólván román vezetés alatt állott. Bécs jóvoltából a románok román nyelvű közigazgatást, közoktatást és igazságszolgáltatást kaptak. Elnyomásról nem panaszkodhattak. Mindenük megvolt, ami nemzeti fejlődésükhöz szükségesnek látszott. Ha tehát ők valóban hűségesek a nekik e jogokat biztosító Bécshez és Erdély önkormányzatához állításuk szerint csak az összbirodalom ellenfeleivel, a magyarokkal szemben való védelmi biztosíték miatt ragaszkodnak, akkor minden irredenta törekvéssel és titkos nagyromán tervezéssel fel kellett volna hagyniok. Ez azonban nem történt meg. Sőt, a Cuza fejedelem uralma alatt egyesült Románia vezető-politikusai éppen ebben az időben léptek fel világos és határozott kívánságokkal Erdély elszakítására vonatkozólag. Ezek a tervek pedig az erdélyi román értelmiség egyes vezetőinek tudtával, sőt valószínű biztatásával készültek. A tervek egyik készítője az erdélyi származású Papiu-Ilarianu volt. Ez Cuza fejedelemnek emlékiratot adott át Erdély megszerzésére vonatkozólag. Cuza az emlékiratot örömmel fogadta. Egyetértésének és az emlékirat szerzője iránti rokonszenvének kifejezéséül Papiu-t belső bizalmasává tette, majd pedig tanácsosnak nevezte ki. Később igazságügyminiszter lett. Cuza sokat gondolt Erdély megszerzésére. Irredenta terveiről Place francia konzul és Zglinicky lengyel ezredes előtt is nyilatkozott, sőt diplomáciai levelezésében is célzott rá. Azonban ebben az időben a körülmények még nem voltak elég kedvezőek Erdély megszerzésére s ezért Cuza nem mert kalandokba bocsátkozni.² Az erdélyiek azonban egész uralkodása alatt várták: mikor fog Erdélybe bevonulni? Nyíltan nem vonulhatott be, de titokban többször átment Erdélybe és a hatóságok tudtán kívül jó néhány-szor találkozott a brassói és szebeni románok vezetőivel: Barițiu-cal és Mureșianu Jakabbal, a »Gazeta« akkori szerkesztőjével. Barițiu és Mureșianu később lázas lelkesedéssel számoltak be erről Valentineanu újságírónak, »megmutatva azokat a helyeket is, melyeket Cuza fejede-

¹ Slavici: *Politica națională română. Articoli scriși dela 1871 până la 1881.* București, 1915. 27.

² Lupaș: *Istoria unirii Românilor.* București, 1937. 280.

lem a helyi hatóságok tudtán kívül meglátogatott».¹ Különben ez nem is lehetett akkor nehéz vállalkozás, mert Erdély közigazgatása úgyszólván román kézben volt az egész 1861–65-ig tartó provizórium idején. Az erdélyi románság ama vezetői tehát, akik Erdély önkormányzatát a legkitartóbban követelték – s köztük elsősorban Barițiu – az önkormányzat előnyét arra használták fel, hogy előkészítsék Erdélynek Romániával tervezett egyesítését. Barițiu e tervekkel már 1848 előtt is egyetértett; 1848-ban meg éppen összeforrt velük, midőn a Brassóba menekült moldvai román politikusok társaságában gyakran szóbahozták. E politikusok – akiknek nagyromán nyilatkozatait a brassói királybíró jelentéséből ismerjük – Barițiu-cal a brassói kaszinóban vagy egymásik gazdag román kereskedőnél jöttek össze. A »Gazeta« egykori szerkesztője később maga állapította meg, hogy nemzeti és politikai kérdésekben teljesen egyetértett ő is, a többi brassói román is a fentemlített nagyromán szellemű moldvai politikusokkal.²

Az erdélyi román értelmiség helyzete a provizórium bukásával természetesen megváltozott. 1865-ben Schmerling megbukott, s a magyarosztrák megbékülés eszméje előtérbe lépett. I. Ferenc József visszatért az alkotmányossághoz s az 1848-ban elismert és jóváhagyott magyar törvények szerint hozzájárult Erdélynek Magyarországgal való uniójához. Șaguna gör. keleti érseket magához hívatta és tudomására hozta a készülő változásokat. Șaguna e kihallgatás alkalmával meggyőződött az uralkodónak a magyarokkal való őszinte békülési szándékáról. Éppen ezért Erdélybe visszatérve nem helyeselte az unió elleni román tiltakozást, mert nem akart a császár határozott szándékával szembefordulni. A szebeni szászok vezetői tanácskoztak Barițiu-cal és Rațiuval s az unió ellen egy román tiltakozó mozgalmat akartak megindítani. Șaguna azonban a maga részéről nem csatlakozott semmiféle mozgalomhoz. Ellenkezőleg: azt tanácsolta, hogy a románok béküljenek ki a helyzettel s Erdély unióját elismerve, a budapesti magyar országgyűlésen próbálják meg kívánságaik érvényesítését. Mikor pedig Erdély akkori magyarelleses érzelmű katonai kormányzója a románságot ellenállásra biztatta, Șaguna leintette s határozottan felkérte: ne izgassa a románokat.³ A román értelmiség egy része látva Șaguna határozott magatartását és az unió elleni mozgalmától való tartózkodását, elfordult nagyeszű

¹ A. Mureșianu: i. m. 12, 28. sz. jegyzet

² Barițiu: i. m. II, 566.

³ *Memoriile Arhiepiscopului și Mitropolitului Andrei Șaguna din anii 1846–1871*. Sibiu, 1923. 97–98.

vezetőjétől, akinek pedig az önkényuralom és provizórium idejében szinte ellentmondás nélkül engedelmeskedett. Ettől kezdve a Tribuna megalapításáig ismét a görög-katolikusok kerültek a vezető helyre. Azonban az 1866-tól 1884-ig terjedő korszakban a papság lassankint háttérbe szorult, s a román értelmiség vezetői világi foglalkozású emberek lettek. Barițiu mellett Rațiu János dr. ügyvéd, majd Cosma Pártén bankigazgató, a Bánságban pedig Babeș Vincze és Mocsonyi Sándor földbirtokosok vették át a román értelmiség irányítását. Helyzetük a Tribuna megjelenése után kezdett csak megingani.

A román értelmiség ama része, mely Barițiu és Rațiu vezetése alatt állott, először a Kolozsvárra összehívott erdélyi országgyűlésen, majd a pesti országgyűlésen próbálta önkormányzati követeléseit érvényesíteni. Küzdelme azonban eredménytelen volt, noha a pesti országgyűlésen a románokat 38 képviselő képviselte. A pesti országgyűlésen előterjesztett román kívánságok teljesítése Erdély további különállását és a román elszakadási törekvések elősegítését jelentette volna. A magyar képviselőház ezért nem szavazta meg a román követeléseket. Deák és Eötvös kezdeményezésére azonban megszavazta az 1868. XLIV. t. cikket »a nemzetiségek egyenjogúsításáról«, melyben a nemzetiségek nyelvének az iskolákban, a helyi közigazgatásban, az igazságszolgáltatásban és a megyegyűléseken való szabad használatát, iskolaalapítási és fenntartási jogukat biztosította. Ez lényegében kulturális önkormányzat volt. A nemzetiségek – és elsősorban a románok – teljes önkormányzatot akartak, a magyar államnyelv elismerése nélkül és az állam egységének nyilvánvaló rovására. Ilyen értelmű ellenjavaslatukat azonban a képviselőház nem fogadta el, mire a románok és a szerbek elégedetlenségük jeléül kivonultak a képviselőházból. Később a részletes tárgyaláson sem vettek részt, ki akarván ezzel fejezni a törvénnyel szemben érzett elítélő álláspontjukat. Magatartásuk nagyban hozzájárult a magyar részről irántuk megnyilvánult bizalmatlanság későbbi növekedéséhez.

Az erdélyi román értelmiség egy része látva az erdélyi önkormányzatra irányuló törekvéseinek sikertelenségét, a parlamenti passzivitásra határozta el magát. Ezt a határozatot a Szerdahelyen tartott 1869 március 8-i értekezleten mondták ki. A passzivitást, azaz a parlamenti választásoktól és a parlamenti tevékenységtől való tartózkodást azért mondták ki, hogy ezzel tiltakozzanak Erdélynek Magyarországgal való egyesítése, valamint az osztrák-magyar dualizmus ellen. A passzivitás legbuzgóbb képviselői Rațiu, Barițiu, Moldovanu János balázsfalvi tanár és mások voltak. Elenben Șaguna, aki az értekezleten nem

jelent meg, az aktivitás szükségességét hirdette. Az ő aktivizmusa dinasztikus aktivizmus volt, míg a passzivisták autonomista passzivizmust hirdettek.¹ Şaguna azon a véleményen volt, hogy a passzivisták politikája az uralkodó ellen is irányul s emellett az ország alkotmánya, megszavazott és jóváhagyott törvényei ellen akar hangulatot csinálni. A tényleges erőviszonyokat jól ismerő érsek az egész passzivista politikát nemcsak hibának, de egyenesen károsnak tartotta, még pedig a románság szempontjából. A passzivista politikával a románok nemcsak a kormány, de az uralkodó jóakarátát is veszélyeztették. Pedig Şaguna szerint a románoknak mindkét tényező jóakarátára szükségük lett volna. Tanácsa az volt, hogy béküljenek ki a helyzettel; küldjenek képviselőket a pesti országgyűlésre s ott azok ellen küzdenek, akik az uralkodóházat támadják. Ugyanez volt a bécsi, pesti és szebeni román értelmiség véleménye is. A román értelmiség e része nem helyeselte a román képviselőknek azt a magatartását sem, melyet azok a nemzetiségek egyenjogúsításáról készített törvényjavaslat vitája alkalmával a pesti országgyűlésen tanúsítottak. Şaguna és hívei szerint a románoknak ekkor a kormányt kellett volna támogatniuk, mert azt már szorongatta a dinasztia-ellenes Tisza-párt. Ezzel szemben a kormány megérdemelte volna a románok támogatását, mert Eötvös és Deák kormánya volt, mely őszintén akarta a nemzetiségekkel való békülést.²

A passzivitás hívei ezzel szemben a magyarok példájára hivatkoztak. Az önkényuralom és provizórium alatt a magyarok is a passzív ellenállás politikáját folytatták. Raţiu egyenesen Deák Ferenc 1861-es ismert mondatát idézte és alkalmazta a románokra. Nem szabad a románoknak a pesti parlament munkájában résztvenni, mert ezt esetleg a jelenlegi helyzet román részről való elismerésének tekinthetnék. Már pedig a románok Erdélynek Magyarországgal való egyesítését és a dualista államrendszert nem ismerhetik el s nem is fogják elismerni, mert ez a rendszer veszélyezteti a román nemzet fejlődését és egész jövőjét.

A román történetírók nagyrésze ma már elismeri, hogy az aktivistáknak volt igazuk. A passzivisták túlbecsülték a románság erejét és lehetőségeit. A helyett, hogy a meglévő lehetőségeket kihasználva, a magyarsággal *modus vivendi*-t kerestek volna, makacsul megmaradtak federalista és autonomista követeléseik mellett. Ezzel az alkotmányellenes magatartással növelték a kormányzat velük szemben táplált gyanúját, veszélyeztették a románság összetartását és a meglévő

¹ Slavici: i. m. 74.

² I. m. 49.

jogokat. Pedig ezek a jogok nem voltak éppen megvetendők. A passzivitás kimondásakor a magyar állam románjai az egyházi, gazdasági közigazgatási és közművelődési téren, valamint az igazságszolgáltatásban is, a maguk sajátos nemzeti érdekeinek biztosításával meg lehettek elégedve. Jobban, mint Európa bármely más nemzetisége. Ezt a tárgyilagos románok nem is tagadják. Egyházi téren például a magyar kormány elismerte a gör. kel. egyház érsekségét és önkormányzatát, később pedig az egyház alkotmányát, az ú. n. »Szervezeti statutum«-ot. »Az ortodox románok meg voltak győződve arról, – írja Lupaş – hogy autonóm érsekségük eme szép alaptörvényében nemzetiségük számára erősséget és független területet szereztek, legalább is az egyházi élet részére, melynek azonban bizonyos határok között lehetőség adatott az iskolai, művelődési és gazdasági élet átfogására«. E lehetőségekre gondolva írta a *Telegraful Român* 1870-ben, hogy »az ortodoxok csak Istennek és autonóm érsekségüknek vetik alá magukat.«¹ A román nyelv közéleti szerepe biztosítva volt. »A provizórium idejében bevezetett gyakorlat és a nemzetiségek egyenjogúsításáról szóló törvény alapján – írja a magyar állam egyik legnagyobb ellensége, Slavici – a románok jogosan használhatták nyelvüket a közigazgatásban és az igazságügyi hatóságok előtt. 1872-ben ezt a jogot tiszteletben tartották és mi a román ügyfeleink pereit románul folytattuk fel egészen a legmagasabb fórumig, amely határozatait és végzéseit nekünk ugyancsak románul hozta. A románok jogait méginkább elismerték a közigazgatásban.«² A román iskolák teljesen román nyelvűek voltak; a magyar nyelv még tantárgyként sem volt bevezetve. A középiskolák államsegélyt kaptak. Az iskolán kívüli népművelés és az »Astra« közművelődési tevékenysége elé sehol sem gördítettek akadályokat. Sőt, a Romániából való színtársulatok 1868-ban és 1870-ben minden nehézség nélkül ország-szerte körutakat rendeztek és a nagyobb városokban – Brassóban, Szebenben, stb. – előadásokat tartottak. De a románok nemcsak a közművelődési, hanem gazdasági téren is nagy fejlődési lehetőségekkel rendelkeztek. Iparban, kereskedelemben, mezőgazdaságban semmiféle korlátozó intézkedés nem gátolta tevékenységüket. Szabadon és az államtól nem akadályozva fejthették ki tehetségüket.

Ilyen helyzetben igazán indokolatlan volt a román értelmiség passzivista rétegének magatartása. És legalább is furcsán hangzott a Pesten megjelenő »*Federațiunea*« című újság 1868 január 15-i bevezető

¹ Lupaş: *Istoria bisericească* 194–197.

² Slavici: *Lumea prin care am trecut* 64–65.

vezércikkének szólama: »Ragaszkodjunk mindnyájan a románizmus ledöntött oltárainak újraépítéséhez«, írta a lap szerkesztője, Roman Sándor, a budapesti egyetem magántanára. »Kürtszóval harsogjuk mindennap nemzetiségünk ügyét, – folytatta Roman – amíg Románia minden fiának vérévé és velejévé válik; hallják meg Európa művelt népei, ismerjék meg lényegében azok, akik most úgy tesznek, mintha nem értenék, hogy végül a rideg államhatalom engedjen annak az erőnek, amely a jogban és igazságban van... Harcoljunk az igazságtalanság és az alkotmányos rongyokba öltözött önkényuralom ellen«.¹

A román értelmiséget bántotta, hogy Erdély vezetése kiesett a kezéből, s e románok által maguknak igényelt országrész ismét magyar vezetés alá került. Ezzel pedig a román irredenta tervek megvalósítása a távoli jövő bizonytalan világába tolódott ki. A románságnak az unió és dualizmus feletti bosszankodása minden bizonnyal e tényben leli magyarázatát. Erre mutat az a szenvedélyes hangú támadás, melyet a nagyromán körök legszélsőségesebb bukaresti lapja, a Rosetti szerkesztette »Românu« intézett Magyarország ellen az 1867-iki magyar kormány megalakulása alkalmából. »A román kérdés kulcsa Erdélyben van, – írta a lap 1867 április 16-án. Horia és Iancu hazájában, ebben a drága és szerencsétlen román hazában, melyből sem a német, sem a magyar nem tudott sem Német- sem Magyarországot csinálni... A Nagy István, Vitéz Mihály, Horia és Iancu hazája nem lehet más, mint román hazá! Románok, kik a szabad mezőkön laktok, románok a Pindus és Kárpátok keblében, emeljétek fel büszkén homlokotokat, mert testvéreitek az élet lángját, a szabadság lobogóját kezükbe ragadván nem engedik porba hullani, nem szennyezik be, hanem vagy azzal betakarva fognak elveszni, vagy kivívják, hogy szabadon lengjen«.² A Bukarestben megjelenő »Românu« e cikkének hangulata meglepően hasonlít a »Federațiunea«-ból idézett cikk hangulatához. A rokonság kétségtelen, sőt a bukaresti hatás is. Az erdélyi román passzivitás politikájának egyik legerősebb hirdetője, Rațiu, összeköttetésben állott Rosettivel, a »Românu« főszerkesztőjével, Papiu-Ilarianu-val, Cuza említett nagyromán tanácsosával, továbbá a romániai liberális párt más vezető egyéniségeivel. Ezekről kétségtelen sugalmazásokat kapott (»sugestii în acelaș sens« – írja életrajzírója).³ Rosetti nem riadt vissza ez összekötte-

¹ Lupăș: *Contribuțiuni* 17.

² Idézi Jancsó Benedek: *Szabadságharcunk és a dáko-román törekvések*. Budapest, 1895. 318-19.

³ I. Georgescu: *Dr. Ioan Rațiu*. Sibiu, 1928. 150–151.

tések nyilvános beismerésétől sem. A »Românu!«-ban közölte például Rațiu feleségének egyik 1869 októberében kelt levelét, mely kimondottan irredenta üzenet volt a román ifjúság számára. »Képezzétek ki az ifjúságot, – hangzott az üzenet – szoktassátok hozzá a fegyverforgatáshoz, képezzetek száz és ezer katonatisztet, nehogy a végén, mikor majd üt az óra, készületlenül találjon minket...¹

A passzivitás politikájának vezetői végeredményben e nagyromán gondolkozás miatt utasítottak el minden együttműködést a magyar országgyűléssel és a magyarokkal. Nem látták szükségesnek a magyarsággal való kiegyezést, mert maguk mögött érezték Románia hivatalos és félhivatalos vezéreit. Sőt, Romániát nemcsak érzelmileg érezték maguk mögött, hanem ténylegesen, gyakorlatilag is. 1867-ben Hohenzollern Károly fejedelem közoktatásügyi minisztere megkezdte az erdélyi román egyházak és iskolák titkos anyagi támogatását. Károly fejedelem megbízásából pénzt utaltatott át a bécsi Petrocochino bank útján. Az átutalásról és a felvehető összeg nagyságáról bizalmasan értesítettek a gör. kat. és gör. keleti egyházfőket. Úgy látszik, az anyagi támogatás titkának fő letéteményese Barițiu volt. Neki írt Ureche közoktatásügyi államtitkár a pénz átutalásáról. Megemlítette, hogy Balázsfalváról már kapott értesítést, mert azok felvették az összeget. Șaguna azonban az utalványt visszaküldte, mert csak az osztrák konzulátuson keresztül volt hajlandó a román közoktatásügyi miniszter segélyét átvenni.² Ami talán némileg érthetővé teszi, miért volt Balázsfalva az únio-ellenes tiltakozás központja s miért maradt Șaguna egyedül a többi román egyházfővel szemben, midőn aktivitást ajánlott az únio-ellenes izgatás helyett.

A passzivitás kimondása után pár évvel a román értelmiségiek közül már sokan kezdték észrevenni a szerdahelyi határozat kedvezőtlen következményeit. A román értelmiség passzivistá vezetői azonban makacsul megmaradtak álláspontjukon. Hiába próbálkozott Șaguna 1872-ben az aktivista álláspont erősítésével, – minden kísérlete meddő maradt. Az érsek a következő évben meghalt. Vele a régi nemzedék ama legtehetségesebb politikusa szállott sírba, aki még egyedül lett volna képes alkalomadtán a helyzet megváltoztatására. Az aktivisták 1875-ben és 1878-ban új kísérletet tettek a passzivisták meggyőzésére, de kísérletük ezúttal is kudarcba fulladt. Pedig az 1878-ban tartott szebeni értekezleten Străvoiu Miklós ügyvéd rendkívül meggyőzően mutatott rá

¹ I. h. 149.

² Cultura Creștină 1936, 7–8. sz. 398–400.

a passzivitás egyre érezhetőbb hátrányaira. Amint részletesen kifejtette, a román nép tömegei a passzivitást nem értették meg s ezért nem sokat törődtek azzal. Még tiszta román választókerületben is résztvettek a választáson, csak éppen nem román, hanem más nemzeti-ségű jelöltre szavaztak. Az értelmiség legtöbb helyen megtartotta ugyan a szerdahelyi határozatot, de ebből is hátrány származott, mert így a nép és középosztály kapcsolata egészen meggyengült. A politikai fegyelem is megsemmisült. A passzivitás tehát a románságot belülről gyengítette.

De a káros hatás nemcsak a románságon belül, hanem a magyar-román viszony külső területén is érvényesült. Străvoiu meglátta és kimondta azt, amit a passzivisták nagy többsége nem akart elismerni. »A politikai passzivitás elve – mondotta – minden kormány létjogát tagadja... Senkisésem várhat a harcoló ellenfél részéről előnyöket, csak csapásokat... Együgyűség lenne elnézést és támogatást várni egy olyan kormánytól, mellyel a leghevesebb harcban állunk és amelyiktől még a lét jogát is megtagadtuk. Az akció reakciót vált ki, az ütés visszacsapást, s ilyenformán a passzivitás nem lehet sohasem az az út, amelyen a román-magyar megértés megközelíthető«.¹ Străvoiu okfejtése tehát lényegében arra mutatott rá, hogy a románok ismerjék be: amennyiben helyzetük rosszabbodott, ezt elsősorban ők maguk idézték elő s azért ők is felelősek. Ezt azonban a passzivitás hívei nem akarták elismerni. Gondolkozásuk szerint mindenért a magyarok voltak a hibásak, minden felelősség őket terheli, mert a románok semmivel sem adtak okot az őket sújtó »üldözésre és csapásokra«. Tehát a passzivitást továbbra is fenn kell tartani. A román nemzet nem kegyelmet kér, hanem jogainak visszaszerzéséhez ragaszkodik, – állapította meg Barițiu. Străvoiu világos okfejtésével szemben feltűnő Barițiu és a többi passzivista vezér indokainak merevsége. Azt a benyomást keltik, hogy kerülgetik igazi véleményük kifejtését, mintha szándékosan elhallgatnák azt, amiért a valóságban annyira merevek. Az elhallgatott körülmény az volt, hogy e passzivista vezérek nem érezték szükségét a magyar-román megértésnek²

Valóban a román hadsereg részvétele az 1877-i orosz-török háborúban és Plevna várának a románok által történt elfoglalása nagy mérték-

¹ Păcățianu: i. m. VI, 654–56.

² Rațiu említett életrajzírója homályosan utal erre, midőn Barițiu okfejtés után megjegyzi: »Ne feledjük, hogy Plevna eleste után vagyunk. Ezért beszélnek az erdélyi románok képviselői is annyi bátorsággal, várva ők is a magyar »Plevna« elestét. Georgescu: i. m. 49.

ben fokozta a román irredentizmust. A fiatal román intellektuelek meg voltak győződve arról, hogy ha Plevna elesik, a román hadsereg visszafordul és Erdélyt elfoglalja.¹ A brassói »Gazeta« bőven közölte az erdélyi románságnak a háborúval kapcsolatos megnyilatkozásait, Azért éppen a »Gazeta«, mert – amint Pușcariu megállapítja – a brassói románok állandó összeköttetésben voltak Bukaresttel. A lap néha félreérthetetlenül célzott az erdélyi román reménységekre. 1877 április 8-i, húsvéti számában Krisztus feltámadásának gondolatáról áttért a román feltámadásra. »A román öntudat igyekezni fog eljutni ama pillanatig, amelyben megünnepelheti a maga egységének és újjáalkotásának nagy ünnepét« – olvashatták a lelkesedő előfizetők a vezércikkben. A román értelmiség tekintélyes része készült az eshetőségekre. Károly herceg és Brătianu képei mindenütt megjelentek a román házakban. A nemzetiszínek viselete divattá vált. A pesti román egyetemi hallgatók táviratilag üdvözölték Brătianut. Naszódon a romániai jó hírek hallatára a román tisztviselők, tanárok, tanulók, parasztok, a tűzoltózenekarral az élen, sűrű sorokban felvonulásokat rendeztek. A tanárok lelkesítő beszédeket tartottak; a tüntető közönség román nemzeti dalokat énekelt. Naszódon az »elnyomott« románság annyira kezében tartotta a várost, hogy – amint a tudósító írta – »a hatóság éppen nem tudott semmit azokról, amik itt nálunk történtek«.² Balázsfalván még nagyobb volt a román értelmiség tüntető öröme. A városka magyar lakosai – a románság hangulatának hatása alatt – Plevnának a románok által való elfoglalását megtudva, a románokhoz hasonlóan szintén kivilágították ablakaikat. Fiumében a románok a román hadsereg győzelmeiért lelkesedtek, s midőn magyar bajtársaik a törökök iránti rokonszenvüket nyilvános tüntetésben fejezték ki, a közös hadsereg román katonái megrohanták s megverték őket. Később a beavatkozó rendőrség is ugyanerre a sorsra jutott.³

A felsorolt esetek világosan mutatják a magyarországi románság gondolkozását. Ebből érthető a passzivitáshoz való merev ragaszkodás, mely mögött végeredményben ez a gondolatmenet alakult ki: vagy

¹ S. Pușcariu: *Răsunetul războiului pentru independență în Ardeal* 12.

² I. h. 26.

³ A naszódi román gimnázium két tanára, dr. Alessi P. A. és Popu Masimu könyvet írtak a keleti háborúról. Könyvükben a magyarokról így emlékeztek meg: »A magyarok a legszélsőségesebb rokonszenv-érzéseket táplálják és mutatják a törökök iránt..., akikkel ázsiai eredetük, barbárságuk és a leigázott népekkel szemben tanúsított zsarnokságuk révén valóban rokonságban vannak.« Valamennyi adat Pușcariu i. tanulmányában.

megadják a magyarok a tőlünk követelt erdélyi önkormányzatot – vagy nem. Ha megadják, akkor át vesszük Erdély vezetését s előkészítjük Romániához való csatolását. Ha nem adják meg, passzivitásban maradunk. Ezáltal ugyan elkülönülünk a magyaroktól, de ez nem baj, mert Románia előbb-utóbb elég erős lesz Erdély elfoglalására.

Azonban multak az évek s az összes románok egyesülésének eszméje csak nem látszott közeledni a megvalósulás felé. Románia független lett, az orosz-török háború befejeződött, s az erdélyi románság titkos vágyai mégsem valósultak meg. Ellenben a magyar kormány 12 évvel a kiegyezés után, 1879-ben törvényjavaslatot terjesztett elő a magyar képviselőházban a magyar államnyelvnek, mint tantárgynak az elemi iskolákban való kötelező tanításáról. Addig ugyanis a magyar államban élő más nemzetiségű tanulók egyáltalán nem tanulták az államnyelvet, mert arról semmiféle törvény nem intézkedett. A törvényjavaslat benyújtása nagy izgalmat keltett román körökben. A román értelmiség jó része a törvényjavaslatban iszonyú sérelmet és veszedelmet látott s a kormányt erőszakos magyarosítással vádolta. A két román egyházfő, valamint a román képviselők el is követték mindent a javaslat megbuktatására, de eredményt nem tudtak elérni, mert a törvényt megszavazták. A törvény megszavazása azonban sok románban felvetette a gondolatot: hátha mégsem jó politika a passzivitás? Ime a román tömegek nem tudják mit csináljanak, hogyan harcoljanak. Szükség lenne egy politikai szervezetre és egy világos programra. E gondolatmenet vezetett végeredményben a román választók 1881-es szebeni konferenciájára, ahol a román nemzeti pártot megalapították s e párt programját is összeállították. A program első pontja az erdélyi önkormányzat követeléséből állott, a többi pontok a románságnak, mint nemzetnek nagyrészt is már azelőtt is ismeretes követeléseit foglalták magukban. Ezt a programot a partiumi románok is elfogadták, akik pedig az erdélyiekkel ellentétben az aktivitás mellett döntöttek. Az erdélyiek megmaradtak a passzivitás mellett.

A szebeni pontokat azonban a józanabb és reálisabb román értelmiségiek nem fogadták el. Ezek Roman Miron szebeni ortodox érsek körül csoportosultak. Az érsek a szebeni program ellensúlyozására a szebeni konferencia idején egy ellenprogramot dolgozott ki, mely egy, az elismert törvények alapján megszervezendő »román alkotmánypárt« elveit volt hivatva előre leszögezni. Mikor a szebeni nemzeti párt programja nyilvánossá lett, az érsek egy körlevélben sietett papjainak tudomására hozni, hogy ő és a román nemzet sok más előkelő, hűséges fia nem ért egyet a szebeni programmal, mert a passzivitás és Erdély

önkormányzatának követelése nem más, mint a jelenlegi közjogi helyzet tagadása. A román nemzeti párt hívei Roman érsek fellépésének hatását azzal akarták ellensúlyozni, hogy elhíresztelték: az érsek a kormány nyomására cselekedett. Ami nem felelt meg a valóságnak, mert Roman érsek a szebeni programot tényleg hibáztatta, meggyőződése lévén, hogy az akadályozza az annyira szükséges magyar-román megértést.¹ Az érsek ugyanis nem tekintette román érdeknek olyan követelések hangoztatását, melyek a magyarság gyanakvását és bizalmatlanságát tovább fokozhatták. Már pedig Erdély önkormányzatának állandó követelése csak növelhette ezt a bizalmatlanságot. Ahol ilyen követelés nem zavarta a légbört, ott kezdett kialakulni a bizalmasabb viszony. A földműves néppel a legtöbb helyen semmi baj nem volt, mert amint Slavici 1881-ben rávonatkoztatva írta: »az igazi románok körülbelül mindegy az, hogy Erdély autonóm marad, vagy Magyarországgal egyesül.«² Az értelmiség sok részével hasonló volt a helyzet. A mindennapi élet közös kérdései, vegyes vidékeken az elkerülhetetlen társadalmi érintkezés, a kulturális kölcsönhatások itt is, ott is, jó magyar-román viszony kialakulására vezettek. Ahol a románság előzékeny volt, ott magyar részről hasonló előzékenységet tapasztalt. A nemzetiségi törvény mindenütt biztosította az anyanyelv használatát a hatóságok előtt. Megtörtént azonban, hogy egyik-másik újonnan kinevezett tisztviselő nem értett jól románul. Ha a hozzá belépő román értelmiségi e miatt botrányt csinált és szitkozódni kezdett, akkor a magyar hivatalnok is hasonló hangon válaszolt. Ilyen esetben természetesen csakhamar nagyon feszült viszony alakult ki az illető hivatal és a szóbanforgó helység román értelmisége között. Ha ellenben a román fél udvariasan, ahogy tudott, úgy próbálta megértetni magát, félig románul, félig magyarul, az illető tisztviselő is más hangon, jóakarattal állott rendelkezésére. Ilyenkor a kölcsönös jóakarattal meglévén, rendszerint kialakult a jóviszony. Slavici a 70-es években a partiumi románoknál látott hasonló eseteket. »A magyar állam semmit sem nyert vele, ha a román papok és tanítók magyarul is tudtak – állapítja meg Slavici – és nem veszített semmit, ha csak románul tudtak. Nem is követelte tőlük semmiféle törvény a magyar nyelv tanulását. A magyarokra nézve azonban – folytatja érdekes gondolatmenetét – nemcsak az önszeretet kérdése volt, hanem egyúttal könnyítés is, ha a románok megtanultak magyarul, amit egy törvény sem tiltott

¹ Păcățianu: i. m. VII, 35–38.

² Slavici: *Politica națională română*, 27.

meg nekik. Jószándékuktól függött, hogy magyarul megtanulva megszerezzék a magyar uralom jóakarátát.¹ Ahol a román értelmiség békében volt a passzivista »politikai előharcosoktól,« ott e jószándék rendszerint nem hiányzott. A román intellektuelek, minden kényszerítés nélkül elsajátították a magyar nyelvet s ezzel jóakaratuokról tanúságot téve, hasonló jóakaratot kaptak. Ebből néhol az következett, hogy a román értelmiség magyarul levelezett a hatóságokkal. Nem mindig a jóakarát megszerzése céljából, hanem gyakran azért, mert a román nyelv akkor a magyarhoz képest kevésbé fejlett lévén, magyar nyelven könnyebben ki tudták fejteni az egyes szakkérdéseket. Mikor Slavici 1868-ban Komlóson jegyzői írnok volt, harmadmagával dolgozott az irodában. A falu jegyzőkönyvi nyelve a román lévén, minden hivatalos okmányt románul írtak. Azonban a jegyző és Slavici kartársa »minden alkalommal szívesebben használták a magyar nyelvet, mint a román, mely utóbbi nyelven csúnyán írtak és amelyből hiányoztak a szakkifejezések. Ilyenformán jártam el magam is« – fejezi be Slavici a helyzet jellemzését.² A román értelmiség jó része tehát az idézett hiteles román megállapítások szerint minden kényszer nélkül használta sok helyen a magyar nyelvet. Idővel meg is szerette. 1872-ben ugyancsak Slavici tapasztalta, hogy Bihar megyében a román papok és tanítók – gör. katolikusok és keletiek egyaránt – sokszor otthon a családban is magyarul beszéltek. A román nyelvet csak a paraszttal folytatott beszélgetésben használták.³ Ebből következett a magyar szellemi élettel való szorosabb kapcsolat. Magyar könyveket, újságokat kezdtek olvasni. Azért románok maradtak, azoknak is vallották magukat, de a magyar műveltséget a »román nemzeti előharcosok«-kal ellentétben nem becsmérelték le, sőt nagyon is értékelték. Ez a gondolkodás itt-ott magyarosodási folyamat megindulására vezetett, amely folyamat önmagától, minden külső kényszerítés nélkül kezdődött. Pușcariu keserűen állapítja meg, hogy ez »rosszabb volt, mint az erőszakos magyarosítás, mert az erőszak ellenhatást vált ki, ám a természetes folyamat mély nyomokat hagy.« Majd így folytatja: »a magyar sajtó és iskola alakította ki azt a lelkiállapotot – különösen a nyugati és északi területen –, amely egészen a legutóbbi időkig megmaradt egyes román értelmiségiéknél. Ezek elítélték Romániát anélkül, hogy ismerték volna, s akik Pesten túl Nyugaton sohasem voltak, azt hitték, hogy

¹ Slavici: *Lumea prin care am trecut* 78.

² I. m. 53.

³ I. m. 73.

az európai műveltség a Duna partján lévő fővárosban van összpontosítva.«¹

A román értelmiségiek között tehát sokan voltak olyanok, akik a magyarsággal nem akartak feszült viszonyba kerülni. Ellenkezőleg: miután sok vidéken a kölcsönös jóakarát és előzékenységet révén a gyakorlatban igenis valósággá lett a magyar-román jóviszony, ezek a románok bosszankodva gondoltak az 1881-es szebeni programra, melynek első és legfontosabb pontja Erdély autonómiája, mintha állandósítani akarta volna a magyar bizalmatlanságot. Roman Miron szebeni érsek elsősorban rájuk gondolt, midőn a szebeni programot elítélte. Később néhány előkelő román közéleti barátjával együtt elhatározták egy újság alapítását eszméik népszerűsítése érdekében. Így jelent meg 1884 január elsején a »Viitoriul« című politikai hetilap, mely hivatva lett volna az őszinte magyar-román megbékülés előkészítésére. A lap első pár számából összeállítható a lap mögött álló románok eszmevilága. Ezt mindenképp a békés magyar-román együttműködésben való hit jellemzi. A lap szerkesztősege meg van győződve arról, hogy ez az együttműködés nemcsak mindkét népre nézve szükséges, hanem lehetséges is. Mi kell ez együttműködés biztosításához? Elsősorban is kölcsönös bizalom. A bizalmat kell helyreállítani s a jó egyetértés feltételeit megtalálni. Amilyen mértékben nő a bizalom a magyarok és románok között, olyan mértékben szűnnek meg a sérelmek okai. Hogy lehet azonban a bizalmat helyreállítani? A hibák őszinte beismerésével és jóvátételével. A románság is nagyon sok ilyen hibát követett el. A passzivitás pl. a legnagyobb politikai hiba volt, mert tönkretette a román összetartást és a magyarokban nagyfokú bizalmatlanságot keltett a románok iránt.² A lap mögött álló románok törvényes alapon állanak; elismerik az ország alkotmányát (értsd: Erdély unióját Magyarországgal és a dualista rendszert). Szeretik hazájukat és nemzetüket. Meggyőződésük szerint a jó románság és jó hazafiság összeegyeztethetők. Harcolni kell a román nemzet fejlődéséért, de ugyanakkor nem szabad szem elől téveszteni az állam (értsd: magyar állam) virágzásának és fennállásának nélkülözhetetlen feltételeit. A román nemzeti követelések nem mehetnek túl bizonyos határokon, mert veszélyeztetik a haza érdekeit. Ezért a túlzásoktól óvakodni kell. A románságnak a közélet minden területén olyan politikával kell fellépnie, mely az ország alkotmányán alapszik. A lap harcol minden visszaélés és törvénytelenység ellen s megvédi a román

¹ Pușcariu: i. m. 8.

² Viitoriul jan. 3/15-i sz. *La program 'a noastră* c. alatt.

nemzet minden támadással szemben. De egyesek tetteit nem azonosítja az egész nemzet tetteivel. Kerüli a gyűlölet hangját, az indokolatlan érzékenységet és elítéli a sovinizmust, bárhonnan jön is az.¹

Képzeltetni, mennyire bomba módjára hatott e gondolatmenet a passzivista táborban. A román vezetők 1878-ban Străvoiu ügyvédtől ugyan hasonló dolgokat hallottak, de akkor mindössze egy beszédről volt szó, miről csak a konferencián résztvevők tudtak. Most azonban – 1884-ben – mindezeket egy mindenki által olvasható hetilap közölte. Már a lap alcíme sokat jelentő volt: Aktivitás és törvénytisztelet (*activitate și legalitate*), testvériség és egyenlőség (*frăție și egalitate*). Növelte a passzivisták bosszankodását az a tény, hogy a Viitoriul megjelenése és a román-magyar kibékülésre irányuló szándék nyilvános bejelentése ez utóbbi törekvés szempontjából a legjobb időben történt. Az 1881-es szebeni konferencián ugyan kimondták, hogy a megszervezendő román nemzeti párt küzdeni fog Erdély autonómiájáért, de e küzdelem nagyon nehezen indult. A vérmesebbek már lelohadtak, a nagy tömegek még mindig megszervezetlenek voltak s az egész passzivista táborban pangás honolt. Ilyen körülmények között egy jól szervezett aktivista mozgalomnak a közvélemény kedvező alakulása mellett szép esélyei voltak a sikerre. Pár év leforgása alatt létrehozhatta volna a magyar-román megegyezést, mert a törvényes alapra helyezkedve, magyar részről biztosítva volt a jóakarát, a román értelmiség tekintélyes része pedig a fent ismertetett adatok szerint nem volt ellensége a magyarsággal való együttműködésnek.

Ekkor azonban a magyarországi románok életébe megint belenyúlt a külső tényező: Románia. Bukarestből elindult egy tehetséges erdélyi román író, Slavici János, hogy a magyar-román kibékülést megakadályozza és a magyarországi románokat véglegesen Romániához kapcsolja. E cél érdekében állott a nagyszebeni »Tribuna« c. újság élére. A »Tribuna« húsz éves munkájával a magyarországi román értelmiséget csakugyan végleg szembefordította a magyar állammal és teljesen Bukarest befolyása alá hajtotta.

Slavici 1848-ban született az aradmegyei Világos községben, jó módú román parasztcsaládból. Magyar és német iskolákba járt, hallgatója volt a budapesti és bécsi egyetemnek. Bécsben megismerkedett az akkor szintén ott tartózkodó Eminescu Mihállyal, a románok mai napig legnagyobb költőjével. Eminescu hatása alatt kezdett írni s lett később egyik legjobb stílusú román író. Slavici a Bécsben alakult

¹ Viitoriul 1. sz. *Cătră On. Cetitori!* bevezető cikkben.

»România Jună« nevű ifjúsági egyesület vezetője volt. Mint ilyen rendezte meg a román ifjúság híres putnai nagygyűlését 1871-ben. Az osztrák uralom alatt lévő Putna helységben volt eltemetve Nagy István egykori moldvai vajda. Slavici és társai ide hívták meg az összes románlakta területek ifjúságának képviselőit, hogy a román egység kérdéseit megbeszéljék. A meghívóban a román művelődési egységről volt szó, de ez csak a hatóság miatt nyert ilyen megfogalmazást. Slavici visszaemlékezéseiből megtudjuk a putnai nagygyűlés igazi jelentőségét. A putnai gyűlés előtt pár évvel történt meg az olasz és német egység megalakulása. »Közel volt az a gondolat, – írja Slavici – hogy előbb-utóbb megtörténik az összes románok egyetlen államban való egyesülése is. Mi azon a véleményen voltunk, hogy ez az egyesülés a dolgok természetes fejlődése alapján meglesz... A fődolog az volt, hogy készüljünk fel rá, amint felkészültek az olaszok és németek«¹ A résztvevő diákok nagy része a politikai egység érdekében lépett fel. Slavici-ék véleménye az volt, hogy a művelődési egységnek meg kell előznie a politikait. Hosszas tanácskozások után kimondották többek között egy erdélyi napilap megalapítását. Slavici kapott megbízást e napilap vezetésére és a közművelődési egység megvalósítása érdekében indítandó mozgalom irányítására.²

A putnai határozat kimondása és a tervezett erdélyi román napilap megalapítása között 13 év telt el. Ez idő alatt Slavici Bukarestben telepedett le. Itt tanári működés mellett újságírással foglalkozott és a Hurmuzachitól összegyűjtött román oklevéltár kiadási bizottságának titkára lett. Előkelő összeköttetéseket szerzett. Jó barátságba jutott Brătianu Jánossal, a román liberális párt vezetőjével, Rosetti-vel, a »Románul« című újság szerkesztőjével, Sturdza Demeterrel, a Román Akadémia titkárával és Brătianu utódjával, sőt magával a királyi családdal is bizalmas viszonyba jutott. A putnai nagygyűlésen egykor résztvevő erdélyi román fiatalokat Bukarestből támogatta cikkeivel és tanácsaival. E fiatalok Szebenben a Telegraful Român mellett egy irodalmi kört alapítottak (Cercul literar din Sibiu), melynek az volt a feladata, hogy az erdélyi románságot irodalmilag Bukarest vezetése alá helyezze. A szebeni kör ugyanis a putnai gyűlés nagyromán szellemének hatása alatt »mindjárt kezdettől fogva abból a gondolatból indult ki, hogy a román kulturális élet központja Bukarestben van.« Ezt az erdélyi román értelmiség nagy része, elsősorban Balázsfalva és a görög ka-

¹ Slavici: *Amintiri*. București, 1924. 115.

² Slavici: *Lumea prin care am trecut* 81.

tolikusok nem akarták elismerni. Balázsfalva hatása alatt külön erdélyi román műveltség alakult ki, külön román nyelvvel, etimológikus jellegű helyesírással, s az erdélyi románok »makacsul visszautasítottak minden Romániából jövő közmívelődési formát.«¹ A szebeni kör a *Telegraful* hasábjain hozzáfogott e makacs önállóság megtöréséhez. A kör egyik tagja összeállított egy fonetikus helyesírási rendszert, s a fiatalok ezzel írtak, így akarván közelebb vinni az erdélyi román írásmódot az ókirályságbelihez. Slavici e kör munkáját cikkeivel Bukarestből támogatta, innen írta 1883-ban Tisza Kálmán ellen azt a cikket, mely »Ave Tisza, morituri te salutant« címen a »Telegraful Român«-ban olyan nagy feltűnést keltett. A szélsőséges támadás esetleges következményeitől megriadt ortodox érsek hetilapját a további hasonló cikkektől mentesíteni akarta s ezért Cristea Miklós szerkesztőt lemondatta. Cristea az irodalmi kör tagjainak fő pártfogója lévén, lemondásával a fiatalok is újság nélkül maradtak.

Ez volt a helyzet, mikor 1884 elején a békülő elveket hirdető »Viitoriul« megjelent. Ismertetett elvei Bukarestben is nagy meghökkenést keltettek. A szélsőségesen irredenta »Románul« tüstént válaszolt. Kifejtette, hogy az erdélyi románok nem békülhetnek ki a magyarokkal, mert e békülés ára részükről a dualizmus és únió elismerése lenne. Ezt pedig a románok éppen úgy nem tehetik meg, mint ahogyan nem áldozhatják fel nyelvüket és nemzetiségüket. A brassói »Gazeta« sietett rámutatni a tényre: Bukarestben íme nagyon rossz benyomást keltett a »Viitoriul« próbaszáma. Kár volt a »Viitoriul«-nak e békítő politikát kezdeményeznie. E helyett inkább a három milliányi románságot kellett volna segíteni abban, hogy a dualisztikus törvényhozást megsemmisítse.² A »Gazeta« felhozta a románság közigazgatási elnyomását is. Hogy lehessen békülni, míg ez az elnyomás tart? »Ha a közigazgatás elnyomja a románokat, – felelte a »Viitoriul« – ehhez nagymértékben hozzájárult az a politika, melyet a »Gazeta Transilvaniei« valami 17 év óta hirdetett.« E találó felelet arra mutatott, hogy a »Viitoriul« körül csoportosuló román vezetők tényleg komolyan fel akarják számolni a mult hibáit s azok beismerésével alapot keresnek a magyar-román megbéküléshez.

Azonban Slavici és a bukaresti liberális párt vezetői nem óhajtották e békülést. »A román népre nézve mostani fejlődési fokán legnagyobb szerencsétlenség lenne a magyarokkal való látszatbékülés«–,

¹ Slavici: *Tribuna și Tribuniștii* 41–42.

² Viitoriul 5. sz. jan. 7/19. *Răspuns la atacuri* címmel.

írta e kérdéssel kapcsolatban Slavici. »A mi politikusaink – folytatja tovább – akkor (1884-ben) ezt nem akarták megérteni. De megértették azok a jó gyakorlati érzékű emberek, akik velünk együtt néhány; hét alatt összegyűjtötték azt az összeget, mely szükséges volt az »Institut Tipografic« megvételéhez, melynek kiadásában a »Tribuna« meg is jelent.«¹ Ilyen előzmények után történt Szebenben a »Tribuna« című lap megjelenése 1884 április 14/26-án. Az első erdélyi román napilap szerkesztője Slavici lett, akit Brătianu János és Kogălniceanu Mihály bízattak vállalkozásában, de akit Rațiu életrajzírója szerint egyenesen Sturdza Demeter, a liberális párt egyik főirányítója küldött Erdélybe, a »Tribuna« élére.² A lap első számát Slavici-on kívül még kilenc anyagiilag teljesen független román intellektuell írta alá, mint akik a lap szellemi és anyagi támogatására vállalkoztak. Ezek közül különösen Manole Diamandi brassói nagykereskedő emelkedett ki. Ő volt a román kormány titkos pénzeinek futárja; a magyar állam előtt eltitkolt román állami pénztámogatás Manole személyén keresztül érkezett el a román vezetőkhez. A »Tribuna« megalapítása nála nélkül lehetetlen lett volna – írta később Slavici³, Manole és Slavici voltak a bukaresti megbízás legfőbb letéteményesei. A lap többi támogatói a be nem avatottak előtt az anyagi biztosítékot és a szellemi függetlenség látszatát szolgáltatták. Így a »Tribuna« Magyarországon valóban független volt: sem a román egyházfők, sem a nemzeti párt vezetősége, sem más csoport nem gyakorolhatott befolyást szerkesztésére. Egyedül Slavicitól függött a lap iránya. Vele azonban a bukaresti politikusok rendelkeztek, még pedig a neki nyújtott anyagi támogatás révén. Slavici ugyanis, mint maga bevallja, a lap szerkesztéséért járó csekély tiszteletdíjből nem tudott megélni. Azonban bukaresti titkári állását Szebenben is megtartotta s fizetését rendszerint a román közoktatásügyi minisztériumtól kapta. Ebből világos, hogy neki és a »Tribuná«-nak végeredményben a bukaresti közoktatásügyi minisztérium, illetve Sturdza liberális pártjának magatartásához kellett alkalmazkodnia. E nélkül nem történhetett volna meg az, hogy mielőtt a lapot valami nehézség fenyegette, a bukaresti liberális párt azonnal közbelépett. Manole már 1885-ben hozott ilyen »segélyösszeget« Brătianu Jánostól.⁴

Csak a lap emez anyagi és politikai hátterének ismeretében érthetjük meg azt a rendkívül heves harcot, melyet a magyarság és a magyarok-

¹ Slavici: *Tribuna și Tribuniștii* 33.

² Georgescu: i. m. 153.

³ Slavici: *Lumea* 86–87.

⁴ I. Breazu: *Literatura Tribunei*. Dacoromania VIII (1934–35), 31.

kal békülni akaró román értelmiség ellen folytatott. Manole elképzelésében a »Tribuna« ágyú volt, melynek naponta kellett a magyar kormányra és a magyarokra tüzelnie.¹ A lap tényleg ez elképzelésnek megfelelően volt szerkesztve. Alapgondolata szerint a románság a magyarsághoz képest felsőbbrendű. Keleteurópa »legnagyobb és legműveltebb« nemzete ő, amelynek igazi hivatása a nyugateurópai műveltség keleti irányban való közvetítése. A magyar nép hozzá képest »törpe«. Minden szenvedést a magyarok hoztak a románságra; ellenben ami jó volt a román történelemben, az mind a Habsburgoktól származott. A románnak jó dolga volt az abszolutizmus és provizórium alatt, de az 1867-ben kialakult dualizmus óta helyzete napról-napra rosszabbodott. A helyzet rosszabbodásáért egyedül a magyarok felelősek. 1867 óta országukat a magyar nemzettel azonosították s minden tetteket a magyarosítás határozta meg. De törekvésük hiábavaló, mert olyan népeket akarnak beolvasztani, melyek nagyobbak és műveltebbek. Ilyen a román is. Nemzeti öntudata évről-évre erősödik és a magyar elnyomás ellenére minden téren fejlődik. »Különösen a legutóbbi évszázad folyamán tettek a románok nagy előhaladást – állapítja meg a Tribuna cikkírója. Még pedig nemcsak Erdélyben, hanem a magyar Alföldön is. Vannak faluk, sőt egész tartományok, amelyek nem voltak románok, ma pedig tiszta román lakosságuk van. Ezeket az eredményeket azonban nem a nem-román elemek beolvasztásával vagy éppen tudatos elhatározással érte el, hanem faji felsőbbrendősége következtében. Mi románok – hangzott a befejező rész – különösen a jelenlegi században bizonyítottuk be, hogy a szomszédokhoz (értsd: a magyarokhoz) viszonyítva, minden tekintetben felsőbbrendű faj vagyunk.«²

Egy ilyen felsőbbrendű népnek nagyon rosszul esik minden elnemzetlenítési kísérlet. Pedig régóta ennek van kitéve a magyarok részéről. A magyarok minden erre irányuló kísérlete fokozódó elégedetlenséget kelt a románok között. Az elégedetlenség pedig veszélyezteti az állam belső békéjét. Tehát a románoknak éppen a magyar állam belső békéje érdekében mindent el kell követniök a magyarosítási törekvések megszüntetésére. Mivel pedig a magyarok nem akarják hibáikat belátni, szükség van a legélesebb harc megindítására. A románok kötelessége a kemény harc a magyar állam, illetve a magyar nemzeti állam »agyréme« ellen. A küzdelemnek csak akkor lesz vége, ha a magyarok lemondanak magyarosítási kísérleteikről ígéreteikkel nem lehet megelé-

¹ Slavici: *Lumea* 88.

² Tribuna 1885 okt. 20/nov. 1. 240. sz. *Chestiunea naționalităților* címen.

gedni. Biztosítékra van szükség. Ez a biztosíték: Erdély önkormányzata. Erdélynek Magyarországgal való egyesítése jogbitorlás. Meg kell tehát az önkormányzatot valósítani. A románság igényei mérsékeltek. Azt akarják az önkormányzattal elérni, hogy »az egyházban, iskolában, falvakban és megyékben, valamint az igazságszolgáltatás első fokán« maguk a románok rendelkezzenek érdekeikről.¹ Ezen azt értik, hogy ott, ahol a románok többségben vannak, »az állam legyen kizárólag román«.² A magyarok ezt nem akarják megadni, mert azt mondják: az erdélyi önkormányzat megadása után a románok Erdélyt Romániához csatolnák. Ez azonban tévedés. A románságra Románia csak közművelődési szempontból gyakorol vonzóerőt. A magyarok béküljenek meg ezzel a gondolattal: a román közművelődési élet természetes talapzata a román állam.³

Amíg tehát a magyarok Erdély önkormányzatát nem biztosítják, a harcot nem lehet szüneteltetni. A harc a magyar állam jelenlegi szervezete (dualizmus, únio, stb.) ellen folyik. »Be kell bizonyítanunk, – írta a Situațiunea című cikksorozat szerzője – hogy a magyar állam mostani szervezete nem jó; azt a látszatot kell mindenütt keltenünk, hogy a jelenlegi rendszer valóban rossz«, más szóval »rossz hírbe kell hoznunk ezt a rendszert«. (Trebue să compromităm acest sistem.)⁴ A magyar államrendszer eme rossz hírbe-hozását a »Tribuna« egyes, elszigetelten előforduló sérelmek általánosításával kezdte meg. Olvasóit felhívta: »legyenek közlékenyek« és vidéki tudósítások formájában írják meg az újságnak mindazt, ami egyes helyeken a románokkal történik. »Bárhol éri valamilyen sérelem a mi nemzeti érdekeinket, általánosságban vagy részletkérdésben, semmi se maradjon ki a román újságoknak küldött jelentésből«. A beküldött tudósítások eseteiből azután a lap általános következtetéseket vont le s heteken keresztül izgalomban tartotta velük a román közvéleményt. Kolozsvárott pl. május 15-én a románok megünnepelték a balázsfalvi nemzetgyűlést. A magyarok ellentüntetéssel válaszoltak. A »Tribuna« megemlékezett az esetről: micsoda állam az, ahol egy ilyen »horda«, »szégyentelen beszédekkel« megzavarhatta a románok békés tüntetését? A magyar »vadság« és barbárság« látszik a kolozsvári esetből. Hogy a »Tribuna« milyen esetekből csinált cikktémát, arra jellemző a hivatalos nyomtatványok román

¹ 1884 aug. 20/szept. 3. 104. sz.

² 1884 okt. 14/26. 147. sz.

³ 1885 okt. 22/nov. 3. 241. sz.

⁴ 1884 máj. 17/29. sz.

nyelvezete. 1885-ben a román iskoláktól kérték az iskolai adatokat. A nemzetiségi törvény alapján minden ilyen hivatalos ténykedésben az illető nemzetiség nyelvét használták. A magyar közoktatásügyi minisztérium tehát a román iskolákhoz román nyomtatványokat küldött az adatok beírása céljából. De a nyomtatvány nyelvezete a magyarországi románság nyelve volt, ami ellen a »Tribuna« küzdött. Most emiatt is a magyar népet támadta, »hogyan tekintheti magát a magyar nép művelt népnek, ha eltűr ilyen barbárságot?« – kérdezte felháborodva. Ilyen és hasonló esetek alapján írta a lap: »A román egy dolgot tud: mióta a magyar ismét hatalomra jutott, kicsúfolta őt; érdekeit semmibe vette s állandóan arra törekedett, hogy megfossza vallásától, népétől, nyelvétől. Ezért a román ma már nem hiszi, hogy a magyar uralomnál elviselhetetlenebb valami legyen ezen a világon.« Emez állítás valótlanságát mi sem bizonyítja jobban, mint maga a »Tribuna«. A »Tribuna«-ból megállapíthatóan a román iskolák románul terjesztették fel kéréseiket a magyar minisztériumhoz,¹ a román falvakban a magyar államnyelvet nem ismerő román jegyzők voltak, s a román nyelv mint hivatalos nyelv szerepelt.² A román lakosságú megyék gyűlésein a románok terrorizálták a magyarokat, Máramarosban és Fogaras megyében román megyei tisztviselők vezették a megye ügyeit, stb. Mindez nem számított lényeges dolognak, mivel egész Erdély, mint autonóm tartomány, nem volt a románok kezében. A magyarok hiába mondják, hogy a románoknak nincs okuk az elégedetlenségre. Tény az, hogy a románok elégedetlenek s ez a fődolog. »Mi elégedetlenek vagyunk – írta a lap, s nem fontos, hogy a magyarok elismerik-e elégedetlenségünk indokolt voltát... Elégedetlenek vagyunk s egyedül ez az egyetlen fontos dolog, mellyel a trónnak és a magyaroknak is számolniuk kell.³ »Az elégedetlenség csak akkor szűnne meg, ha Erdély autonómiáját biztosítanák. Így a románság biztosítva látná a román fajnak a magyar államban való megerősítését. De »ha a magyar államban a román faj megerősítése nem lehetséges, – írta a Tribuna – akkor nekünk nem marad más szabadulás, mint a harc ennek a magyar államnak a megsemmisítése érdekében; szerves szükségesség a mi számunkra hogy szövetezzünk a magyar faj ellenségeivel.«⁴ A román faj megerősítése nem lehetséges addig, míg a magyar nyelvet, mint államnyelvet erőszakolják. Az államnyelv ellenségeskedésre kényszeríti a

¹ 1885 okt. 17/29. 237. sz.

² 1884 dec. 14/26. 195. sz.

³ 1884 okt. 23/nov. 4. 154. sz.

⁴ 1884 szept. 14/26. 122. sz.

románokat a magyar állammal szemben. »Ezért – írja a Tribuna okvetlenül keresnünk kell az alkalmat, hogy azt alapjaiban rázkódtassuk meg, hogy mindenütt gyűjtsük össze ellenségeit, egyesüljünk azokkal és bárhol járnak, mindenütt tegyük ellenségeivé az embereket.«¹ Egy év múlva az olvasók megtudhatták, mi van a lap eszmevilága mögött: »Ha a magyaroknak szabad volt a *pragmatica sanctio* és mi akaratumknak ellenére Erdélyt Magyarországgal egyesíteni – írta –, nehéz a románokat meggyőzni arról, hogy nekik nem szabad ugyancsak a *pragmatica sanctio* és a magyarok akarata ellenére Erdélynek valamely más állammal való egyesítésére törekedniök.«²

A »Tribuna« szélsőségesen magyarelles felfogása természetesen magával hozta a magyarsággal békülni akaró román értelmiségiek visszatorítását és megfélemlítését is. A Romániából érkezett főszerkesztő a lap megjelenése után csakhamar hadat üzent nekik. »Amit mi akarunk – írta a lap 10. számában – és mindenáron akarunk, az a Szent István koronája alatti országok összes románjainak összetartása«. Az összetartás azt jelenti, hogy minden román a szebeni pontok alapján szervezett román nemzeti párt irányítását fogadja el. Aki nem rendeli alá magát a pártnak és a szebeni pontokat (Erdély autonómiája) helyteleníti, az áruló. Ezeket ki kell közösíteni. Az is áruló, aki a szebeni pontokat vallja, de a magyarokkal együtt munkálkodik. Jó román nem barátkozhat magyarokkal. »Jogunk van gyűlölni, lenézni és rendszeresen üldözni közülünk mindazokat, akik akár nyíltan, akár titokban egyesülnek a magyarokkal«, hangsúlyozta a »Tribuna«.³ »Ez a gyűlölet, lenézés és rendszeres üldözés pedig olyan biztos, mint a világosság napfelkelte idején«, azaz mindig bekövetkezik, ha valaki magyarokkal barátkozik. A Tribuna ezt egyelőre csak állította, mert a román közvélemény még ekkor egyáltalán nem volt ilyen szélsőséges. A szebeni lap munkája azonban éppen egy ilyen közvélemény kialakítását célozta. Ezért sorozatos támadásokat rendezett minden olyan román vezető ellen, aki a magyarsággal megegyezésre törekedett. Legelőször Roman Miron érsek ellen fordult. Azután következtek a többi »bűnösök! Laurianu váradi görög kat. pap Tisza Kálmán miniszterelnököt egy díszvacsorán felköszöntötte. A »Tribuna« kisserkesztette. Ugyanígy járt Goldiş József aradi paptanár, aki a vallást az aradi állami gimnáziumban magyarul tanította. A »szörnyű vád« ellen Goldiş tanítványai a »Tribuná«-hoz küldött

¹ 1884 nov. 30/dec. 12. 175. sz.

² 1885 dec. 29/jan. 10. 296. sz.

³ 1884 dec. 19/31. 199. sz.

levélben tiltakoztak. A »Tribuna« kifejtette, hogy azért írja meg az ilyen eseteket, mert a románok többsége teljesen elutasítja magától a magyarságot és nyelvét. Goldiş azonban jól ismerte a román közvéleményt, nem hagyta magát és a »Tribuná«-ban levelet közölt az esetről. »Elismerem – írta többek között, – hogy a körülményekhez képest kivételesen tanítottam és tanítok magyar nyelven is... Mert azokkal a tanulókkal is meg kell értetnem magamat, akik nem beszélnek románul. Ez olyan kötelesség számomra, amit a közvélemény állítólagos irányzata kedvéért sohasem fogok elhanyagolni.«¹

A »Tribuna« szívós munkájával szemben nehéz volt a békülni akaróknak védekezni. Napilap lévén, könnyen hatott az ellenfelek gyengén szerkesztett hetilapjához képest. Így törekvése lassankint valóban sikerekre vezetett s másfél év leforgása alatt a mérsékelt román értelmiség csoportját szétszórta. A »Viitoriul« is megszűnt. A »Tribuna« örömmel állapította meg: »ha a »Viitoriul« megszűnik, a mérséklet betegségében pusztult el.«² A szebeni lap óvakodott is ettől a »betegségtől«. Támadása egyre hevesebb lett; magyarok és a magyarbarát románok folyton fokozódó sajtóharc központjába kerültek. Roman Miron érsek után Babeş Vincze, majd Mocsonyi Sándor és más román vezetők kerültek terítékre »megalkuvó« politikájuk miatt. Ezek természetesen védekeztek, ahogy tudtak. De Magyarországon a »Tribuná«-hoz fogható lap nem volt, így tehát ez úton reménytelennek látszott a védekezés. A »Tribuna« ellenfelei azonban csakhamar rájöttek, hogy a lap mögött miféle romániai összeköttetések vannak. Slavici ellen Brătianu Jánosnál és Kogălniceanu-nál panaszt tettek s igyekeztek rámutatni arra, mennyi veszekedést okoz a »Tribuna«. Slavici azonban könnyedén igazolta magát az ellene emelt vádak alól, s attól kezdve még nagyobb hitele volt a romániai liberális párt vezetősége előtt. Látva a liberális pártnak a »Tribuná«-val fennálló megbonthatatlan kapcsolatait, a lap magyarországi ellenfelei a Brătianu- és liberális párt ellen küzdő romániai konzervatív párttal léptek politikai összeköttetésbe. »Lassan-lassan így jöttek létre a legszorosabb politikai kapcsolatok a hegyeken innen és túl lakó románok között« – írta Slavici 1896-ban. »Olyan emberek, mint Catargiu Laszkar, Lahovari Sándor, Ionescu Take és Filipescu Miklós, akik azelőtt sem nem tudtak, sem nem akartak arról tudni, hogy Románián kívül is vannak más románok, vadászni kezdtek az erdélyiekre.«³ A ro-

¹ 1884 okt. 16/28. 148. sz.

² 1885 márc. 2/14. 49. sz.

³ Slavici: *Tribuna și Tribuniștii* 46.

mániai politikai kapcsolatokat a »Tribuna« maga is beismerte, még pedig a következő módon: Egyik fő céljának tekintette az erdélyi román nyelv és írás különlegességeinek eltüntetését és a romániai írásmód bevezetését. A »Tribuna« romániai román nyelven írt, hadakozott a bukaresti nyelv kizárólagos használatának biztosításáért, mert ezzel akarta a román kulturális egység«-et kialakítani. A románok igazodjanak Bukaresthez, mert »a románok számára a nap Bukarestben kél fel.« És pedig azért, mert a magyar kormány nem engedi szabadon fejlődni a magyar országi román kultúrát. Így hát a románoknak akarva, nem akarva Bukarest felé kell fordulniok. Majd jött a vakmerő bejelentés: »Rákényszerítve arra, hogy irodalmilag Bukaresttől merítsünk ihletet – írta megindulásának második évében –, lassan-lassan hozzászokunk ahhoz hogy a politikában is alkalmazkodjunk azokhoz az utasításokhoz, melyeket onnan adnak nekünk. Ha nem történik változás a mi dolgainkban és helyzetünkben, nemsokára a mi romániai testvéreinknek csak akarniok kell, amit most nem tesznek, hogy minden tekintetben meghatározhassák a mi magatartásunkat. Ide vezet a magyar politika.«¹ Slavici lapja tehát a magyarországi románok Bukarest felé való fordulását és a bukaresti politikai irányítás elfogadását vakmerően a magyar kormány »elnyomó« politikájának próbálta tulajdonítani, ami nyilvánvalóan képtelenség volt, hiszen e kapcsolatok már 1867 előtt is megvoltak. A románoknak nem volt okuk a szélsőséges elkeseredésre, amit a »Tribuna« egyszer-másszor sietett is kijelenteni, nehogy a románok aggodalmaskodni kezdjenek a magyar állam erősödése miatt és a Tribuna izgatásainak hatására valami nagy hibát csináljanak. »Az igazság az, az hogy okunk van a bosszankodásra, de nincs okunk a komoly félelemre« – írta 1884 december 30-án a 198-ik számban. Majdnem egy év múlva, az 1885 október 11-iki számban ugyanezt írta: »Több ízben bevallottuk, hogy nem érezzük úgy magunkat, mintha a magyarok létünket fenyegetnék.«

»A Tribuna-csoport« ilyenformán a valóságos helyzet teljes tudatában végezte izgató és irredenta szellemű egységesítő munkáját. Ez a munka a 80-as évek vége felé el is érte célját.² Az erdélyi románság külön írásmódja háttérbe szorult, Slavici kifejezése szerint: »a román kulturális egység megvalósult«, s az erdélyi románság politikája évről-évre jobban alávetett a romániai irányításnak. Ennek következménye magyar-román kibékülés eszméjének tudatos elvetése

¹ Tribuna 1885 máj. 29/jún. 10.

² A Tribuna szerepét részletesen már idézett munkámban dolgoztam fel.

lett. A »Tribuna« hosszú és szívós harc után megsemmisítette a román értelmiség azon csoportját, mely Babeş és Mocsonyi vezetése alatt ellen-szegült az élesen és kihívóan magyarellenes román magatartásnak. Ez a harc az ismeretes memorandum körül tombolt a legjobban. A »Tribuna« kierőszakolta, hogy a román vezetők egy memorandumban foglalják össze sérelmeiket és azt a magyar kormány megkerülésével vigyék Bécsbe, kifejezván ezzel a magyar alkotmány visszautasítását. A Babeş–Mocsonyi csoport a terv kivitelét öt évig akadályozta, mert károsnak tartotta a magyar-román viszony szempontjából. De a »Tribuna« – romániai összeköttetései segítségével – győzött s a memorandumot 1892-ben átadták a császárnak. A következmény tényleg az lett, amit várni lehetett: a magyar-román viszony véglegesen megromlott, mert a memorandum-pört a románság nagyszerűen kihasználta a magyarság ellen. az ország belsejében és a külföldön egyaránt.

A 80-as évek végétől kezdve a magyarországi románság vezetői állandóan a romániai politikusok irányítása alatt állottak. Maniu Gyula 1893-ban a bukaresti román nagyvezérkar előtt felesküdt a román ügy szolgálatára és az előkészítendő román forradalomban való rész-vételre. A memorandum eszméjét Bukarestben Károly román király vetette fel, amint ezt Mihali Tivadar, a memorandum-pör egyik elítéltje s a magyarországi román nemzeti párt vezető egyénisége 1929-ben rész-letesen megírta. Írása perdöntő jellegű a románoktól egészen a legutóbbi időkig is makacsul tagadott, Kárpátokon túlról jövő irredenta befo-lyás kérdésében. A volt memorandista nyilatkozata a következőképpen hangzik:

«Bukarestből gyakran kaptunk utasítást. Gyakran Bukarestből jött a harci szenvedélyünket fékező szó, de gyakran Bukarestből kaptuk a parancsot, ha rohamra kellett indulnunk. Ezt a kapcsolatot Bukaresttel senki sem magánkezdeményezésből vette fel, hanem az a mi nemzeti pártunk taktikájából és politikájából következett. Mindig határozott megbízatással és kijelölt személyen át történt. Nekem volt az az előjogom, hogy a régi királysággal való összeköttetést fenntart-sam... 15 év leforgása alatt huszonkétszer voltam bizalmas kihallgatáson Károly királynál... Károly király volt az, aki nekünk a memorandista mozgalmat sugalmazta. Ezt a mi lépésünket a Bukarestből kapott uta-sításoknak megfelelően tettük meg... Ime, a mi erdélyi küzdelmeink szempontjából döntő kérdésekben miképpen jöttünk ide, hogy tájé-kozdjunk pontosabban, átvegyük az utasítást és jelszavakat Bukarest-ből, melyet a szabad román élet központjának tekinthetünk.

Károly király tanácsolta nekünk, hogy tartsunk fenn érintkezést a politikai csoportok összes vezetőivel, akik – általában – a világháborúig egyetértettek nemcsak az, erdélyi román kérdések lényegében, hanem az alkalmazandó módszerekben is.¹

Mihali nyilatkozata mindent megmagyaráz, annál is inkább, mert azt más tények is megerősítik. Carp életrajzírójától tudjuk, hogy Ionescu Take, a 80-as évek végének konzervatív-párti román közoktatásügyi minisztere, állandó megbízottakkal küldte a romániai titkos pénzt az erdélyi román mozgalmak vezetőinek. A közoktatásügyi miniszter megbízásából a pénzt Bukarestből Szebenbe, Brassóba vagy Aradra vitték, néha egyenesen Predeálon át, mikor maga a román közoktatásügyi államtitkár vitte személyesen, néha egyenesen a hegyeken keresztül, mikor is román pásztoroknak öltözött megbízottak voltak a pénz átadói.² Egy másik forrás tudósít arról, hogy a memorandum-ügyben 1894-ben Erdélyszerte elterjesztett román tiltakozásokat Bukarestben nyomtatták s azt egy Pop nevű câmpinai petróleumfinomító tulajdonos vitte át a predeáli vonalon. Miután a magyar határőrök éberségét sikerült kijátszania, a röpiratsomagot épen adta át a brassói román kaszinó megbízottjának, aki aztán továbbította. Pár nap múlva a kaszinó tagjainak közreműködésével a Bukarestben nyomtatott tiltakozó röpiratok már egész Erdélyben el voltak terjedve.³ Így ment ez ettől fogva a világháborúig. Az állandó összeköttetés eme kétségbe nem vonható ténye magyarázza meg, miért nem sikerült Tisza Istvánnak a magyar-román megbékélésre vonatkozó kísérlete.

Bíró Sándor

¹ *Generația Unirii*. Revista politică și socială. Comitetul de direcție: Ion Inculeț, Ion Nistor, Alex Lăpedatu, Stelian Popescu și Gheorghe Tătărescu. 1929 apr. 10. 3. sz. 1–2.

² C. Gane: *P. P. Carp*, București, 1936. II, 153.

³ Colan: i. m. 106.